

RECENZII

Vasile RUS, *Operarii in vinea Domini. Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579-1715). Volumul I. Tablouri istorice și spirituale*, Presa Universitară Clujeană, 2007, 455 p., ISBN 978-973-610-618-7.

În peisajul istoriografic actual, dominat conceptual de noțiuni precum cea de „interdisciplinaritate” – mai mult sau mai puțin transpuse în faptă – autorul lucrării prezentate, lector dr. Vasile Rus, membru al Catedrei de limbi clasice a Facultății de Litere (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca), oferă o mostră veritabilă de îngemănare în cercetare a soluțiilor metodologice specifice mai multor discipline umaniste. Filolog clasicist de formație, istoric prin practică îndelungată în arhive și biblioteci documentare, cu înclinații evidente (dictate de convingere) înspre meditația de inspirație filosofică și teologică, prof. Rus analizează în paginile cărții aflate în discuție o sferă tematică deosebit de potrivită pentru a-i pune deopotrivă la încercare, dar și în valoare, toate competențele profesionale și convingerile personale. Lucrarea – în fapt o teză de doctorat în istorie, realizată la Universitatea din Cluj sub conducerea științifică a prof. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române – are drept țel afirmat reconstituirea unui segment din istoria cultural-religioasă a Transilvaniei, Banatului și a Partium-ului, într-un moment amplasat la începuturile metamorfozei societății locale în direcția modernității, între ultimele decenii ale secolului al XVI-lea și debutul veacului al XVIII-lea, un segment temporal marcat de transformări, incertitudini și tulburări, asupra căruia istoricii s-au aplecat mai degrabă episodic. Astfel, obiectivul asumat al lucrării îl reprezintă o tratare complexă, fundamentată pe izvoarele epocii și filtrată prin exegeza istoriografică, mai veche sau mai recentă, a activității de ordin educațional-cultural, având deopotrivă conotații sociale, dar în cele din urmă de esență misionar-religioasă, desfășurate de către ordinul iezuit în contextul istoric descris mai sus.

În ciuda faptului că autorul, cu modestie, precizează faptul că „demersul încercat nu este unul propriu-zis istoric” (p. 8), structura volumului trădează o viziune istoriografică de factură clasică, lucrarea fiind structurată logic, analizele punctuale, precise, fiind pregătite de expuneri contextuale, menită să lămurească poziționarea ideatică și istorică a fenomenelor locale, transilvănene, în ansamblul evenimentelor europene. Capitolul I (*Organizarea Companiei lui Isus și misiunile sale. Provincia Austriei: Transilvania, Banat și Partium*, p. 13-92) are desigur un rol introductiv, autorul explicând atât contextul religios european al genezei Societății lui Isus, cât și articularea instituțională a ordinului, fenomene de altfel bine cunoscute, dar și problematicul peisaj confesional local, transilvănean, în care au activat misionarii iezuiți. Aceste pagini introductive sunt binevenite, cu atât mai mult cu cât oferă informații utile și precise privitoare la articularea ierarhică internă a ordinului în provincia Austria, căreia îi era „arondat” și teritoriul apusean de azi al României, cu atât mai mult cu cât sunt sistematizate și reasezate cronologic și tematic datele cunoscute privind toate centrele misionare și educaționale ale iezuiților în principatul ardelean. Capitolul II al lucrării (*Viața spirituală a misionarilor iezuiți*, p. 93-149) marchează abordarea propriu-zisă a temei de cercetare asumate. Definindu-se doi dintre pilonii spiritualității iezuite (*răspândirea*, respectiv *apărarea credinței*), se dezvoltă o analiză a eforturilor depuse de misionarii iezuiți din Transilvania (Ioannes Leleszi, Stephanus Szántó, Antonio Possevino). *Viața intelectuală a misionarilor iezuiți* reprezintă tema celui de-al treilea capitol al cărții (p. 151-260), cel mai amplu și totodată cel mai important prin prisma obiectivelor științifice ale lucrării. Acest segment al volumului creează „un tablou mai amplu care reprezintă panoramic sistemul de învățământ iezuit” (p. 10), îndeosebi în Transilvania princiară. Conturarea profilului intelectual al unor părinți iezuiți (care au activat în aceste locuri), așa cum este acesta reflectat de către operele redactate de aceștia, reprezintă o contribuție consistentă la cunoașterea temei. O atenție cu totul specială este acordată justificat lui Rudolphus Bzensky (p. 229-253), erudit istoric iezuit, autor al unei ample istorii ecclesiastice a Transilvaniei, a cărei operă a făcut obiectul mai multor studii și ediții de text întocmite în timp de către prof. Vasile Rus (vezi p. 273, 281). Sub titlul *Efortul de a înțelege*, autorul își expune considerațiile concludive referitoare la întregul său demers intelectual (p. 261-272), o etapă finală a lucrării în care sunt operate cu precizie evaluări ale obiectivelor și rezultatelor analizei, mai exact ale modului în

„Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom. XLVI, 2009, p. 359–382

care au putut fi oferite răspunsuri pe marginea celor două seturi majore de întrebări atașate problematicii prezenței iezuite în Transilvania, în intervalul 1579-1715: cele referitoare la efortul pastoral profesat de către părinții iezuiți, respectiv cele privitoare la apostolatul educațional al aceluiași. Datorită situației obiective a transmiterii mărturiilor documentare ale epocii respective, dimensiunea pastorală pare a fi cea privilegiată. În ceea ce privește travaliul educațional, informațiile cantitative (de cele mai multe ori atât de anoste) au fost completate în mod fericit de interogarea directă a scrierilor iezuiților „transilvăneni”, mod în care a fost conturat mai precis profilul intelectual și spiritual al acestora. Structura volumului prof. Rus cuprinde de asemenea o bogată *Bibliografie* (p. 273-281), ordonată pe secțiuni tematice, în cadrul cărora se evidențiază cu siguranță izvoarele inedite, documentare și cronistice, la care s-a făcut apel. Aceste surse documentare scrise ilustrează și completează inspirat textul lucrării sub forma unei *Anexe documentare* (p. 283-303), care reproduce (în latină și în română) cuprinsul câtorva acte emise de către principele Transilvaniei, Cristofor Báthory (1579), și de către regele Poloniei, Ștefan Báthory (1580; 1581), acte fundamentale pentru primele momente ale istoriei ardelenilor a iezuiților. Aparatul critic (*Note de subsol*, p. 305-451), deosebit de amplu, și *Cuprinsul* (p. 453-455) încheie acest volum, anunțat de autor ca fiind cel dintâi extras din teza sa de doctorat, un al doilea urmând să se axeze exclusiv pe valorificarea bogatului fond textual inedit care a stat la baza lucrării de față, un material extrem de interesant, fapt care poate fi intuit potrivit celor citate de către autor în aparatul critic al cărții.

Fără urmă de îndoială, efortul autorului se concretizează într-o contribuție solidă la cunoașterea istoriei culturale și religioase a unei mari părți a teritoriului actual al României, un teritoriu în care diversitatea confesională și etnică conferă oricărei interogații istorice o nuanță particulară. Profesorul clujean răspunde în lucrarea de față cu deosebit profesionalism, cu inventivitate și o sensibilitate personală evidentă tuturor problemelor delicate ridicate de reconstituirea operei educaționale și misionare săvârșite de către iezuiți în Transilvania până la începutul secolului al XVIII-lea. Abordarea unei asemenea teme de cercetare este deosebit de dificilă, datorită în primul rând necesității de a utiliza izvoare textuale preponderent inedite (de factură istorică, teologică, diplomatică etc.), redactate în limba latină. Acest fapt implică o mare abilitate în tratarea critică a textului (vaste cunoștințe de limbă latină, de paleografie, de tehnici de editare etc.). Un al doilea factor care sporește gradul de dificultate a abordării istoriografice de față rezidă și în prelucrarea și selecționarea opiniilor istoriografice (maghiare, germane, românești, italienești etc.), de cele mai multe ori situate pe poziții total diferite. Universitarul clujean soluționează toate aceste probleme și reușește să ofere o lucrare de mare deschidere, utilă celor interesați de istoria confesională, de istoria culturală, de istoriografia premodernă, de scrierile polemic-teologice ale epocii.

Adinel-Ciprian Dincă

Grigore PLOEȘTEANU, *Receptarea operei și a personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa, Studii și articole*, ediție de Mariana Ploșteanu, Târgu Mureș, Edit. Veritas, 2007, 278 p.

Unul dintre consacrații noștri istorici, acad. Al. Zub afirma, la trecerea în veșnicie a apreciatului istoric Grigore Ploșteanu (1943-2006), *Semnificativ mi s-a părut, mai cu seamă, cel despre „Receptarea operei și personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa”, ca și cel despre „Ecolul revoluției române de la 1848 în Europa Centrală”, teme la care ostenise îndelung și trudnic până la sleirea puterilor sale...*¹ Aceleași bune păreri le avea și în necrologul anterior². De această dată iată că avem bucuria să constatăm transpunerea în realitate a primei sale teme – menționată mai sus – de către distinsa sa văduvă, Mariana Ploșteanu.

De altfel nu a fost nicio surpriză, fiindcă bunele păreri au ieșit la iveală încă cu prilejul diferitelor necroloage care au apărut în România, Ungaria și America datorate unor personalități de talia acad. Al. Zub

¹ Acad. Alexandru Zub, *In memoriam Grigore Ploșteanu*, „Academica”, 2007, nr. 58-59, ianuarie-februarie, p. 71.

² Alexandru Zub, *Grigore Ploesteanu - in memoriam*, „Convorbiri literare” (Iași), 2007, anul CXL, ianuarie, nr. 1 (133), p. 36. Mulțumesc istoricului dr. Gh. I. Florescu pentru informație.

menționat deja, acad. Camil Mureșan³, prof. univ. dr. Vasile Dobrescu⁴, protopopul N. Șincan⁵, dr. Gheorghe Iancu⁶ – pentru România, dr. Maria Berényi pentru Ungaria⁷ și Pr. Gh. Naghi pentru America⁸.

Volumul se deschide cu un înalt cuvânt de apreciere a istoricului Grigore Ploșteanu din partea acad. Camil Mureșan, intitulat semnificativ *Mesajul postum al unui ales profesionalism* prin care ne reamintește aplecarea spre adevăr, până la detaliu, a istoricului Grigore Ploșteanu asupra multor teme, remarcându-se de această dată prin cercetarea ecoului pe care l-au avut opera lui Dimitrie Cantemir (1673-1723) și personalitatea sa asupra diferitelor medii de cultură. Astfel, primul studiu al autorului s-a oprit asupra *Receptării Istoriei Imperiului Otoman de Dimitrie Cantemir în Franța*. În acest context se oferea o prezentare a dimensiunilor reale ale acestei receptări în baza unor îndelungi și vaste cercetări privind răspândirea ei în istoriografia și cultura franceză a secolului al XVIII-lea. În concordanță cu interesul pentru Orient în Franța, pe lângă care apar numeroși autori care scriu despre Turcia, este relevantă și atracția spre opera cantemiriană ca un izvor istoric prețios pentru numeroși autori care scriau despre istoria Imperiului Otoman, despre istoria Bizanțului, despre istoria unor popoare aflate sub dominația Imperiului Otoman. Lectura operei lui Dimitrie Cantemir, în 1739, pentru Voltaire a fost o „revelație”. El va folosi în lucrările sale multe date de la Dimitrie Cantemir, inspirat din ediția engleză a acesteia (1734-1735). O ediție franceză va apărea la Paris în 1743. Pe lângă Voltaire, abatele Prévost este cel care a și semnalat-o în revista sa „Le pour et le contre”, unde a publicat o notă despre viața principelui D. Cantemir și un fragment din lucrarea acestuia. Ediția franceză a fost elogios apreciată. Au și apărut diverse notații asupra ei, iar o a doua ediție engleză va apărea la Londra în 1755. Alături de Voltaire și Prévost, și alți numeroși autori au recurs la *Istoria Imperiului Otoman* socotind-o un izvor istoric prețios, printre ei numărându-se Jean Antoine Guer, apoi filosoful și istoricul Jean Lévesque Burigny (1692–1785) în a sa istorie a Imperiului Bizantin unde folosește nenumărate informații de la Cantemir, profesorul de la Collège de France, Deguignes, care l-a criticat injust în multe privințe, eruditul Mathurin Lacroze, diplomatul Charles de Peyssonnel (1727-1790) care reproduce din prefața operei cantemirene, apreciatul Rollin care reproduce multe pagini din opera cantemiriană în cele 30 de volume ale istoriei sale moderne, De la Croix, istoricul Vincent Mignot (1730-1791), nepot de-a lui Voltaire care a preluat de la D. Cantemir multe date și informații în istoria Imperiului Otoman a sa, apărută în 1771, apoi cunoscutul geograf Jean Baptiste Bourguignon d'Anville (1697-1782) care copiază harta Moldovei, Anquetil Dupperon care îl amintește pe Cantemir, la fel și contele Saint Priest care o privește critic, apoi Claude Louis Michel de Sacy (1746-1790). La sfârșitul secolului al XVIII-lea apare la Paris volumul al 19-lea al *Istoriei moderne* care va reproduce și din *Istoria Imperiului Otoman*. Aten, Grigore Ploșteanu identifică și un plagiat a lui Jean Louis Carra (1744-1793), care în a sa istorie a Moldovei (unde, totuși, îi dedică un text elogios) preia multe pagini din *Istoria Imperiului Otoman*.

Urmează două capitole dedicate receptării *Istoriei Imperiului Otoman* și *Descrierii Moldovei* în lumea germană (ediția în lb. germană a apărut în 1745), cât și unul dedicat lui *Anton Friedrich Büsching* în legătură cu Dimitrie Cantemir. Consacrarea lui Dimitrie Cantemir a trecut prin lumea germană ai cărui

³ Acad. Camil Mureșanu, „*Prea scurt răgaz răstimpul vieții are ...*”, în „Cuvântul liber” (Tg. Mureș), 2007, XIX, nr. 28, 12 februarie, p. 2.

⁴ Vasile Dobrescu, *In memoriam. Grigore Ploșteanu- istoricul și omul* (I) (13 ianuarie 1943 - 28 decembrie 2006), „Cuvântul liber” (Tg. Mureș), 2007, XIX, nr. 250, 15 ianuarie, p. 5.

⁵ Prot. Nicolae Gheorghe Șincan, *Grigore Ploșteanu istoricul și omul* (13 ianuarie 1943 - 28 decembrie 2006), II, „Cuvântul liber” (Târgu Mureș), 2007, XIX, nr. 255, 22 ianuarie, p. 5.

⁶ Dr. Gheorghe Iancu, *Grigore Ploșteanu (1943-2006)*, „Cuvântul liber” (Târgu Mureș), 2007, XIX, 28 decembrie.

⁷ Dr. Maria Berényi, *Grigore Ploșteanu, curriculum vitae* în „Lumina 2006”, (Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria, fondată de David Voniga, în 1894, Giula, red. Elena Munteanu Csobai) p. 34-39.

⁸ Pr. Gh. Naghi, *Istoricul Grigore Ploșteanu (1943-2006) – încercare minibibliografică* în „Meridianul Românesc” (Anaheim, L. A. CA), 2007, XXXIV, vol. XI, nr. 526, 8 septembrie, p. 16; în „Origini” (Atlanta), 2007, vol. XI, nr. 11-12 (125-126), p. 35-39.

oameni de știință și l-au asociat la Academia din Berlin unde va fi cooptat din 1714. În lumea germană, interesată de istoria Imperiului Otoman, lucrarea sa cu acest subiect (scrisă în lb. latină între 1714-1716), va cunoaște o largă răspândire și se va bucura de o bună apreciere. Informații mai detaliate despre lucrarea lui D. Cantemir au apărut din anul 1722 într-o publicație bibliografică. După apariția ediției engleze a lucrării lui D. Cantemir în 1734-1735, va apărea în 1738 o prezentare a ei în revista „Nova Acta Eruditorum” de la Leipzig, cea mai apreciată revistă din Germania, în care i se publică un rezumat cu considerații elogioase asupra autorului, remarcându-se elementele noi ale lucrării lui D. Cantemir, comparativ cu istoriografia anterioară. Se mai precizează și concepția lui D. Cantemir privind cele două faze ale istoriei „Imperiului Otoman”, a înălțării până în 1672 după care urmează decăderea lui. Mult este apreciată folosirea izvoarelor autohtone, turcești de către D. Cantemir. La fel este extrem de apreciată existența unui dicționar al cuvintelor turcești, arabe și persane. În al doilea studiu consacrat răspândirii, receptării și circulației lucrării *Descriptio Moldaviae* a lui D. Cantemir în lumea germană, este interesant de menționat meritul faimosului geograf Anton Friedrich Büsching care s-a îngrijit de publicarea pentru prima oară, în traducere germană, a acestei lucrări, contribuind hotărâtor la răspândirea faimei ilustrului învățat care a fost Dimitrie Cantemir. Lucrarea lui Dimitrie Cantemir oferă prima descriere științifică a Moldovei, o scriere de geografie fizică, economică, istorică, politică, administrativă, socială, culturală și etnografică peste care este depus un strat fin al caldului său patriotism. Lucrarea a fost cunoscută în mediile științifice germane, dovezi în acest sens găsindu-se la orientalistul Theophil Siegfried Bayer, istoricul August Ludwig Schlözer. Între timp apare în 1769-1770 traducerea germană a *Descrierii* prin grija lui Anton Friedrich Büsching, lucrare de mare ecou între învățații germani, tipărită întâi în revistă și după aceea în volum separat. Ea a devenit un izvor istoric intens folosit în epocă contribuind la răspândirea faimei marelui învățat. De această carte s-au folosit în lucrările lor Anton Friedrich Büsching, profesorul L. A. Baumann, profesorul Gottfried Achenwall, profesorul Carl Renatus Hausen, consilierului Johann Ehrenreich Fichtel, istoricii G. Pray, M. Bél, A. Horányi, P. Wallaszki, Franz Joseph Sulzer (adversarul continuității), Ludwig A. Gebhard, memorialistul Johan Kaspar Steube, Johann Christian Engel, probabil și alții. Legăturile marelui geograf Anton Friedrich Büsching (1724-1793), cu opera cantemiriană sunt prezentate pe larg într-un capitol întreg (p. 107- 141) cu detalii extrem de prețioase, prin care istoriografia română devine mai bogată. Faima lui A. Fr. Büsching se datorează lucrării sale *Neue Erdbeschreibung* (1754-1792), care a cunoscut nouă ediții până în 1809. Într-un capitol separat, intitulat *Noi contribuții privind receptarea Istoriei Imperiului Otoman de Dimitrie Cantemir*, Grigore Ploșteanu identifică încă șase noi lucrări care menționează opera lui Dimitrie Cantemir (p.155-175). Nu sunt omise nici răspândirea operei cantemiriene în Italia sfârșitului de secol XVIII și prima jumătate a celui XIX, având în vedere multiplele și complexe legături seculare dintre italieni și Imperiul Otoman, și receptarea operei sale la maghiari cărora consacră nu mai puțin de trei studii, ca să încheie cu personalitatea, ideile și opera lui Cantemir în Transilvania și prezența lucrărilor sale în biblioteci străine. O lucrare de enormă mizală prin care s-a întrecut pe el însuși și prin a cărei editare îngrijită de Mariana Ploșteanu este servită istoriografia românească și sunt aduse la lumină străduințele depuse de regretatul istoric care ne dăruiește o mai bună cunoaștere a răspândirii operei cantemiriene în Europa.

Pr. Gh. Naghi
San Jose (California), SUA

Gândire politică și imaginar social la popoarele central-est europene. Secolul al XIX-lea. Antologie de texte, coord. Teodor Pavel, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2005, 399 p.; Opțiuni politice la popoarele central-est europene în secolul al XIX-lea, coord. Teodor Pavel, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2006, 318 p.

Trebuie să recunoaștem că spațiul central-est european al secolului al XIX-lea a intrat cu destulă greutate în atenția istoriografiei noastre, un rol important în corectarea acestei carențe avându-l și politica publicistică a uneia dintre marile edituri autohtone. Preocupați de veșnicele polemici cu vecinii, impedimentați până la un moment dat de imperatiivele unei epoci prin excelență restrictive,

specialiștii noștri au neglijat, decenii de-a rândul, să deschidă „o fereastră spre Europa centrală”. Atunci când popoarele Monarhiei dunărene erau invocate în textele istorice, contextul nu era ansamblul Imperiului, ci colaborarea politică sau legăturile culturale cu românii, având ca scop îndeobște rezistența față de presiunea politică exercitată de centrele de putere de la Viena și Budapesta. Cu atât mai puțin s-a scris despre polonezii și ucrainenii din Imperiul țarist.

Acesta fiind stadiul abordării temei în istoriografia română, cele două volume apărute sub coordonarea profesorului Pavel Teodor reprezintă cu siguranță cea mai importantă manifestare a atenției științifice acordate, până în prezent, spațiului mitteleuropean. Deși diferite ca formă (o antologie de texte [1] și o colecție de studii [2]), lucrările trebuie receptate și abordate cumulativ, unitatea lor tematică fiind dublată de cea a perspectivei: circumscrierea, în cadrul opțiunilor politice, a unei arii specifice de interes – evidențierea curentelor democratice și liberale. Bineînțeles, apariția și ascensiunea acestor curente a fost decisiv influențată de nivelul modernității fiecărui grup etnic. Dincolo de generoasele principii universale ale liberalismului, aspirațiile politice s-au adaptat condițiilor concrete, uneori diluându-se în naționalism, altele servind schemei doctrinare social-democrate, iar în acest sens trebuie apreciată strădania autorilor de a surprinde o cât mai variată paletă de manifestări ale gândirii politice.

Cu precădere în spațiul Cisleithaniei, experiența Vormärz-ului pe de o parte și nivelul modernității economico-sociale pe de alta au permis dezvoltarea în perioada dualistă a multiple orientări ce revendicau, în mai mare sau mai mică măsură, tradiții și trăsături liberale și democratice. Referitor la spațiul austriac și la ansamblul germanilor din Monarhie, alături de texte fundamentale ale liberalismului, cititorul interesat poate consulta, în volumul de antologie, principalele programe social-democrate, social-creștine, dar și naționalist-germane elaborate de grupările politice austriece în perioada 1848-1918 [1, p. 11-77]. Lucrarea *Opțiuni politice...* completează în mod fericit aceste texte: coordonatorul volumelor analizează un *Catehism constituțional* redactat de publicistul austriac Edward Breier în perioada liberală și tipărit în 1868, scriere larg răspândită în epocă și care se pare că a influențat inclusiv gândirea politică a liderilor mișcării naționale românești din Transilvania [2, p. 13-54], Iosif Marin Balog detaliază procesul în urma căruia, în perioada neoabsolutistă, modernizarea politicilor fiscale a permis ulterioara impunere a liberalismului economic în spațiul Transilvaniei [2, p. 212-241], iar Alexandru Simon propune un studiu având ca subiect impactul modernității și al legislației progresiv liberale asupra relației stat-biserică-învățământ în ariile germane ale Imperiului [2, p. 94-115].

Aflați în proximitatea geografică și totodată, în mod necesar, intelectuală a capitalei habsburgice, cehii au fost unul dintre „popoarele credincioase”, cu o cultură politică bine dezvoltată, în parte și datorită receptării concurențiale a elementului german, așa cum lasă să se întrevadă materialele ce conturează evoluția programatică a celor două aripi ale mișcării naționale cehe: „bătrânii” și „tinerii” [1, p. 78-120]. Aspirațiile federalist-liberale ale altui grup slav occidental, slovenii, sunt evidențiate de Rok Stergar, asistent la Universitatea din Ljubljana, în analiza unui program național din 1869, care propunea formarea, în cadrul Monarhiei, a unui regat sloven după modelul Ungariei dualiste [2, p. 193-211]. Ian Reifowitz, “assistant professor” la State University of New York, face cunoscute ideile scriitorului și politicianului evreu Joseph Samuel Bloch, susținător al ideii de „națiune civică” austriacă, bazată pe un „patriotism constituțional” de orientare liberală, contrapusă ascensiunii ideilor etnic-naționaliste ce amenințau Imperiul în ultimele decenii ale existenței sale și care urma să faciliteze procesul de definire identitară și integrare civică a evreilor austrieci [2, p. 55-93].

Partea orientală a Monarhiei, încadrată după 1867 regatului Ungariei dualiste, a cunoscut la rândul ei multiple manifestări ale ideilor liberale și democratice, în forme variate și complexe, uneori chiar antagonice, în funcție de interesele specifice ale celor ce le invocau.

În cazul maghiarilor, motorul liberalismului a fost nobilimea, atât datorită unei tradiții politice, cât și din motive de ordin financiar și social, magnații fiind singurii care aveau forța economică și poziția administrativă necesară impulsiei noului curent. Încă din deceniul patru al secolului al XIX-lea s-a susținut necesitatea implementării reformelor civice și economice/fiscale liberale, dar tot atunci s-au făcut auzite și primele voci care propuneau public soluția maghiarizării naționalităților conlocuitoare [1, p. 164-193]. În perioada dualistă, statul și-a asumat un important rol intervenționist, politica economică „liberal-conservatoare” reușind să aducă industria și agricultura Ungariei la un

nivel competitiv pe piața europeană, dar nefiind capabilă să soluționeze alte importante probleme de ordin social [2, p. 242-262]. Pe acest fundal, alături de partidele tradiționale de orientare liberală, formate după 1865 în jurul lui Deák Ferenc și Tisza Kálmán, în viața politică a regatului Ungariei s-au afirmat și grupări social-democrate, agrariene și, nu în ultimul rând, independentist-naționaliste. Principiile exprimate în programele acestor formațiuni dau măsura modernității spectrului politic maghiar în ultimele decenii de existență a Imperiului [1, p. 193-243].

Mai mult de jumătate din cetățenii Ungariei dualiste aparțineau însă altor naționalități, regăsindu-se prea puțin în programele partidelor de la Budapesta. Apariția elitelor politice naționale, presiunea legislației maghiarizatoare și afirmarea statelor vecine (în cazul românilor și al sârbilor) au determinat dezvoltarea conștiinței politice, organizarea în formațiuni și elaborarea de programe având ca trăsătură comună o substanțială încărcătură naționalistă. În spațiul sud-slav, deși croații și sârbii aveau raporturi administrative diferite cu capitala Transleithaniei, se cristalizează treptat ideea iugoslavă, sub imperiul necesității conlucrării politice și având ca reper extern tânărul stat sârb [1, p. 345-383; 2, p. 159-166]. În nord-vest, slovacii au fost unul dintre popoarele a căror tradiție istorică se contopea cu cea a regatului Ungariei medievale, dar care și-au susținut, de asemenea, dreptul la identitate națională și autonomie politică, invocând atât realitățile etnico-demografice cât și fidelitatea față de împărat în perioada pașoptistă [1, p. 121-163]. Problema românilor este abordată din dublă perspectivă, cu referiri atât la cultura politică din Principate, cât și la formele de expresie ale acesteia în Ardeal. Pe de o parte se insistă asupra apariției ideilor democratice [1, p. 282-344], un studiu semnat de Florin Ștefan identificând filiația franceză a acestora, dar și componenta autohtonă caracterizată de asocierea democrație-creștinism [2, p. 116-131]; pe de altă parte, relația dintre români și maghiari, din perspectivă imagologică, permite evidențierea distanței dintre discursul democratic și imaginarul politic [2, p. 263-308].

Între popoarele est-central europene un loc aparte îl ocupă polonezii și ucrainenii, a căror istorie se întretaie uneori până la contopire. Divizate între marile puteri zonale, cele două identități naționale concurențiale porneau însă de la premise diferite. În cazul polonilor, o puternică tradiție statală, dublată de existența unei pătri nobiliare vibrante la ideile occidentale, nu se putea împăca cu ideea divizării teritoriale din secolul al XVIII-lea. În opinia profesorului american Christopher Blackburn, scurta existență a Ducatului Varșoviei a influențat puternic evoluția secolului al XIX-lea polonez, atât pozitiv prin contribuția la construcția sentimentului identitar național, cât și negativ prin modificarea/modernizarea deficientă a vechilor relații feudale. Dacă despotismul luminat austriac a îngrădit cu strictețe abuzurile nobiliare în cadrul relațiilor contractuale de muncă, reformismul napoleonian, prin măsurile de liberalizare și oficializare juridică a relațiilor contractuale, i-a lăsat pe foștii serbi, lipsiți de proprietate, la bunul plac economic al magnaților [2, p. 132-158]. Sistemul, acutizat de hotărârile Congresului de la Viena, a stat la baza unei permanente stări conflictuale între magnați și țărani polonezi, puternic resimțită în perioadele insurecționale, când nobilimea liberală a fost incapabilă să-și atingă obiectivele naționale. Programele revoluționare romantic-naționaliste, disputele dintre slavofili și europeniști, conceptele politice moderne, liberale nu au reușit să depășească sfera elitelor și să fie receptate în lumea rurală decât spre sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu modernizarea și progresul culturii materiale ce se fac simțite după abolirea iobăgiei (1864) [1, p. 244-281].

În ceea ce îi privește pe ucrainenii, consistența mult mai slabă a tradiției statale a fost compensată, în scrierile naționalist-romantice ale secolului al XIX-lea, prin inflexiunile mesianice venite probabil dinspre discursul oficial panslavist al Rusiei. Evenimentele anilor tulburi de după Marele Război au demonstrat însă că, deși ucrainenii puteau revendica statutul de națiune, o Ucraină independentă nu era, încă, pregătită să facă față presiunilor unei Polonii Mari și ascensiunii Rusiei bolșevice [1, p. 384-397]. Cu toate acestea, mișcarea națională din secolul al XIX-lea a reușit să prezerve și să dezvolte o serie de premise culturale, atât prin aporturi individuale, cât și cu ajutorul asociațiilor științifice, pe ambele maluri ale Niprului, la Kiev, Harkiv, Odesa (Hromada) ca și la Lviv (Asociația „Șevcenko”) [2, p. 167-182; p. 183-192].

În loc de concluzie, ne permitem să anticipăm că cele două volume, novatoare prin tematică, dar mai ales prin generozitatea cu care abordează un areal politic vast și mozaicat, vor rămâne mult timp un punct de reper în istoriografia română privind Europa centrală și de sud-est, constituindu-se de asemenea într-un foarte util instrument de lucru pentru cercetătorii interesați de ansamblul spațiului mitteleuropean.

Vlad Popovici

Marius EPPEL, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850–1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, 540 p.

Iată un personaj învăluit în mister, pe cât de contestat de unii pe atât de adulat de alții, a cărui viață tumultuoasă și plină de intensitate a adus lumea istoricilor în imposibilitatea de a da, mult timp, un răspuns concret și edificator asupra tuturor necunoscutelor din existența sa. Și în același timp să încerce rezolvarea, pe noi baze documentare, a aspectelor controversate, asupra căreia plana îngrozitoare sentință de „trădătoare de neam.” Intuiția ilustrului profesor, istoricul Mircea Păcurariu a fost să „vadă” crunta nedreptate care i se făcea lui Vasile Mangra care, curios, până la un anumit moment din viață, fusese recunoscut ca cel mai virtuos campion al mișcării naționale românești, dar tăvălugul zilelor contemporane, când regimul și-a spus sentința – îndepărtând astfel pe toți oamenii de bună credință – l-a aruncat într-un con de umbră în care nu se mai putea nimeni (fără riscuri) să se apropie, devenind cel mai detestat cleric. Dar timpurile acelea, din fericire, au trecut și arhivele au început să vorbească pentru cei studioși. Așa a avut curajul să șteargă colbul uitării de pe filele îngălbenite de veacul uitării (că de altele nu mai era nevoie să-i fie teamă) istoricul Marius Eppel și rezultatele îmbucurătoare se văd în volumul de față.

Trăind departe de țară, doar acum am avut norocul să primesc această voluminoasă și interesantă carte și așa am avut privilegiul să-mi aduc aminte, după mulți ani, de îndemnul profesorului Mircea Păcurariu, încă din anii '70 (dacă nu chiar de mai demult), de a cerceta în lumina documentelor de arhivă această viață a unui cleric oropsit, dedicată națiunii române și a desluși din tainele trecutului unui om.

Iar istoricul Marius Eppel a pornit la treabă. Însă treabă serioasă „scotocind” prin ungherele istoriei, prin arhivele bisericești și naționale din țară (Arad, Oradea, Cluj, Sibiu, Brașov) și bibliotecile aferente, cât și arhivele din străinătate (Budapesta). Nu a lăsat necercetate nici culegerile de documente, corespondență, memorii ale predecesorilor, devenite fundamentale și indispensabile, presa timpului cât și sintezele de analiză, vechi sau noi, pentru cine are intenția să cuprindă exhaustiv materialul existent.

După un scurt *Argument* în care autorul își prezintă motivul alegerii acestui subiect, trece la primul capitol în care analizează toată bibliografia subiectului sau prezintă, pe toți aceia care într-un fel sau altul au abordat, tangențial sau pe larg diverse aspecte din viața tumultuoasă a lui Vasile Mangra. Așa plecând de la prima mențiune din volumul III al *Enciclopediei Române*, apărută la Sibiu (1904), autorul trece prin cele scrise de Teodor Botiș, Teodor Neș, episcopul Roman Ciorogariu, Ioan Mircea Bogdan, Mircea Păcurariu, Gh. Lițiu, Dumitru Chirilă, Constantin Mălinaș, Ioan Munteanu, Stelian Mândruț, Keith Hitchins, Lucian Boia, Pavel Vesa, Dorina N. Rusu, la care se poate alătura presa timpului din care autorul menționează doar „Telegraful Român” și „Amicul Poporului”. Capitolul al II-lea vorbește de *Biografia intelectuală* oprindu-se la formația spirituală. Originar dintr-o familie preotească din Bihor unde s-a născut la 25 Mai 1850; redactor la revistele *Speranța* (1869-1872), „Lumina” iar din 1877 la „Biserica și Școala”; profesor la Institutul Teologic din Arad, numit în 1875-1893 de episcopul Ioan Mețianu (și director până în 1887 când Augustin Hamsea l-a înlocuit până în 1901); activitatea bisericească din perioada 1879-1918 - când este tuns în monahism la mănăstirea Hodoș-Bodrog în duminica de 6 august 1879 (sub numele de Vasile), concretizată într-o fructuoasă activitate ca deputat în Consiliul Național Bisericesc; activitatea politică pentru care va fi suspendat de la catedră, - până la moarte. Capitolul al III-lea se referă, pe larg, la *Opera* lui Vasile Mangra pe care o defalcă în contribuția teologică, cuprinsă în predicile publicate, cariera de profesor de drept canonic, istorie, pastorală, liturgică la Institutul Teologic din Arad care i-a prilejuit alcătuirea unor studii de specialitate constituind răspunsuri la problemele cu care se confrunta eparhia arădană, iar prin deviație a ajuns să fie un bun cunoscător al manuscriselor și tipăriturilor vechi românești. Cât privește opera sa istorică, autorul face o scurtă incursiune în istoriografia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru a-l încadra în curentul epocii, sigur fiind vorba de istoriografia ecleziastică, unde Vasile Mangra și Augustin Bunea sunt plasați în curentul pozitivismului. Deși în concepția, metoda și stilul istoriografic aplicat de Vasile Mangra *regăsim trăsături specifice iluminismului, romantismului și criticismului*. Atenția principală a acestuia a fost de a alcătui istoria vieții bisericești din Arad și Bihor în care a venit în opoziție cu istoriografia maghiară adepta existenței unui caracter sârbesc al episcopiei de la Ienopole, și

nu românesc cum susținea Mangra. A depus toate eforturile pentru a depista documentele de arhivă, izvoarele. Astfel sunt dovezi ale cercetărilor sale în arhivele budapestane sau ale oamenilor de legătură, după aceea diferite acte (de prin 1723-1724) care priveau bisericile uzurpate de greco-catolici, pe care locuitorii ortodocși din jurul Făgărașului (printre care și văduva lui Brâncoveanu) cereau să le fie retrocedate. Aceeași situație o exemplifică cu biserica din Făgăraș sau cu Mănăstirea Prislop pentru care avea documente că au fost construite de boierii din țările române de peste Carpați, documente pe care Mangra intenționa să le editeze.

Una din preocupările sale majore a fost activitatea *publicistică* desfășurată de la 19 ani până la bătrânețe, cu studii și articole apărute în periodicele vremii. A fost un destoinic polemist și un ascuțit spirit critic apreciat și de Șaguna care vedea în el o speranță. Publicistica sa este de natură bisericească, istorică și culturală, analizate fiecare în parte de autorul monografiei. Subiectele asupra cărora s-a aplecat Vasile Manga au vizat reglementările Statutului Organic referitoare la sinodalitate, căsătoria a doua a preoților, problemelor cotidiene ale intelectualității comitatului Arad, greutățile materiale ale preoțimii, anularea canonică a alegerii de preot, explicarea unor pasaje neclare din Statutul Organic, situația canonică a preoților capelani, alegerea protopopilor. Cele mai multe probleme le-a dezbătut în revista „Biserica și Școala”, iar anterior în „Speranța” și „Lumina”. Publicistica istorică are o tematică diversă, extinsă, deși ca pondere este mai puțin întinsă a trata istoria ritului bisericesc, a lumânărilor, a clopotelor iar cele evocatoare readuc în memorie personalități precum Alexandru Papiu Ilarian, Alexandru Gavra, Lazăr Petrovici, Andrei Șaguna. Publicistica culturală adună articolele care s-au ocupat de școlile confesionale, de cultura preoților, adoptarea unor reforme școlare, instituirea unui climat cultural în școală. De o mare însemnătate a fost și legătura sa (din 1891) cu Academia Română pe care a înzestrat-o cu diferite manuscrise și tipărituri vechi care au impresionat contemporanii și i-au adus multe încurajări de la Ioan Bianu, B. P. Hasdeu, Dimitrie A. Sturdza. Au urmat multe alte donații în decursul următorilor ani. A ajuns să fie ales în înaltul for științific (ca membru activ în 1909), fiind însă ulterior suspendat. O nouă perioadă a vieții sale începe prin numirea ca *vicar la Oradea*, activitate expusă în capitolul IV. Nu înainte de a descrie *complotul* din 1881 pe care l-a pus la cale Ioan Mețianu (la imboldul lui Vincențiu Babeș) pentru înlăturarea mitropolitului Miron Romanul și în care a fost implicat și Nicolae Popea, care a și mărturisit lui Miron Romanul despre acest complot. Cu sprijinul episcopului Iosif Goldiș este propus candidat pentru funcția de vicar (președinte al Consistoriului) la Oradea în ședința sinodului eparhial din 5 mai 1900, pe care-l și obține. Însă nu același lucru se întâmplă la alegerea de episcop al Aradului, din 1902, când, deși ales cu o majoritate de voturi, nu este confirmat de împărat, ci va fi confirmat cel propus de el, Ignatie I. Papp după repetarea alegerilor, în 1903. Este analizată apoi viața bisericească din părțile Bihorului între 1900-1916 în cele trei direcții ale ei, consistoriul, activitatea deputaților orădeni în sinodul eparhial din Arad și clerul cu secțiuni foarte importante, bibliotecile parohiale și cultele neoprotestante. Urmează două capitole ce cuprind alegerea sa ca mitropolit (unde a reușit tactica lui Tisza în alegerea deputaților convenabili guvernului, la Sibiu) după moartea lui Ioan Mețianu. Prezentarea lui Mangra la Schönbrunn pentru depunerea jurământului de fidelitate în fața împăratului Francisc Iosif I era un act conform uzanței, ocazie cu care a dezaprobat atacul României contra Austro-Ungariei. Pentru acest motiv istoriografia românească de după 1918 i-a pus pecetea de „trădător”. Mai grav a fost că și Biserica l-a considerat astfel urmând (obedient) politica statului român. Pe când Vasile Mangra era omul timpului său, al Monarhiei dunărene, ca și înaintașii lui. Este greu de presupus, afirmă autorul, că Mangra se putea gândi la o „Românie Mare.” Dacă sinodul care l-a ales pe Mangra poate fi considerat necanonic, atunci și sinodul din 1920 care a declarat „uzurpat” scaunul de mitropolit, iar alegerile din 1916 „nule”, este tot necanonic. O foarte interesantă parte din acest capitol se referă la ultimele clipe ale vieții mitropolitului Vasile Mangra. Este exclusă varianta sinuciderii, mai plauzibilă părând moartea survenită în 1/14 octombrie 1918 la Budapesta din cauza unui infarct. Și pentru că părintele Ghenadie Bogoievici, parohul din Budapesta a întârziat, se pare că nu a ajuns să-l împărtășească, opinează autorul. Ultimul capitol, al VII-lea, tratează despre *Posteritatea lui Vasile Mangra*, unde sunt prezentate problema lăsamântului mitropolitului Vasile Mangra, încercările de reabilitare a mitropolitului Vasile Mangra de către nepotul său și părintele Gh. Lițiu, și problema mormântului lui Vasile Mangra din cimitirul Kerepesi din Budapesta, dispărut prin anii 1950 din cauza unei resistemtizări. Prin *Considerațiile* finale ale autorului dispunem și de un fel

de punctare a momentelor importante din viața tumultuoasă a mitropolitului Vasile Mangra și mai ales a acțiunilor cele mai controversate care au dus la catalogarea lui drept trădător de neam.

Cartea lui Marius Eppel, realizată în condiții grafice excepționale, mai are un rezumat în limba franceză, bibliografie, trei anexe cu biblioteca mitropolitului Vasile Mangra, protocolul din ziua morții, 1/14 octombrie 1918, și atât de necesarul indice de nume. Chiar dacă am putea găsi unele scăpări, la expunere și bibliografie, totuși trebuie să precizăm că i se cuvin toate laudele pentru claritatea expunerii, analiza istorică obiectivă a tuturor cadrelor specifice perioadei pe parcursul vieții politice bisericești a românilor din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima parte a secolului al XX-lea. O lucrare de o valoare excepțională, cu nenumărate documente inedite, care umple un gol de mult așteptat să fie rezolvat, aducând o contribuție majoră la îmbogățirea istoriografiei românești.

Pr. Gh. Naghi

Gelu NEAMȚU, *Procese politice de presă antiromânești în epoca dualismului austro-ungar 1868-1890, Cluj-Napoca, Edit. Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2004, 535 p.*

Ca expresie a libertății de opinie, presa a reprezentat, reprezintă și va reprezenta pentru viața minorităților naționale unul dintre mijloacele de bază pentru menținerea și promovarea trăsăturilor specifice, a culturii și tradițiilor proprii, a afirmării prezenței active și combative în dezbaterile problemelor de actualitate și în susținerea intereselor naționale.

În spiritul acestor trăsături, presa naționalităților, considerate minoritare atât în Monarhia habsburgică, cât și în perioada regimului dualist austro-ungar, a îmbrăcat, în primul rând, veșmântul politic, militant pentru recunoașterea acestora ca elemente constitutive ale statului din care făceau parte. În acest context, presa românească nu a făcut excepție, fiind, în primul rând, după cum apreciază și autorul acestei cărți, un instrument de luptă pentru drepturi politice, sociale și naționale.

Înainte de a intra în fondul problemei, profesorul Gelu Neamțu amintește că până în anul 1918, pe teritoriul Ungariei, care anexase și Transilvania în 1867, funcționarea presei era reglementată de două regimuri juridice diferite. Pentru Ungaria, rămăsese în vigoare Legea XVIII, votată la 1848, în atmosfera revoluționară de atunci, iar în Transilvania, *Patenta imperială* din 27 mai 1852. Guvernele ungare au modificat-o, însă, succesiv în anii 1867, 1871 și 1872, în dauna celor care activau în presa naționalităților nemaghiare. Autorizațiile pentru fondarea publicațiilor se obțineau greu și condiționat, în schimbul unei cauțiuni. Înainte de apariție, fiecare număr trebuia trimis la Tribunal, Curtea de Apel și la Ministerul de Interne. Încălcarea uneia dintre prevederile legale era aspru sancționată prin confiscarea numărului, suspendarea gazetei, amenzi, închisoare, pierderi din suma de cauțiune etc. În 1871 iau ființă Curțile cu jurați, la Sibiu și Târgu-Mureș, care urmau să judece procesele politice de presă. În 1885, guvernul de la Budapesta a mutat instanța la Cluj, unde jurații erau recrutați dintre maghiari, care dădeau mai repede câștig de cauză procurorilor. În virtutea acestor condiții, presa românească din Ungaria și Transilvania a fost supusă unor adevărate persecuții, îndeosebi prin intentare de procese. Ajunsese, astfel, să se afirme că ziariștii români luau drumul închisorilor de la Vaș și Seghedin precum colegii lor din alte țări la băi.

Sfidând regimul represiv al libertății de expresie din Ungaria multinațională, presa românească din Transilvania a devenit o forță redutabilă în lupta de apărare și de conservare a ființei naționale. Despre acest temut dușman al „statului național unitar maghiar”, Nicolae Iorga scria, în 1926: „Istoria ziaristicii ardelenice este cea mai frumoasă pagină din istoria Ardealului de o sută și mai bine de ani încoace. Filele ei cuprind gândirea și simțirea celor mai de seamă bărbați pe care i-a dat întregului neam românesc această provincie [...]”.

Condițiile în care scriau și publicau gazetarii români din Transilvania, după anul 1867, sunt dezvăluite de George Barițiu, într-o discuție cu Valeriu Braniște: „Eu scriu de o jumătate de veac, și știu cum scriu. La fiecare vorbă pe care o scriu țin înaintea ochilor codul penal și îmi închipui că la spatele meu stă jandarmul.”

Voluminoasa carte a istoricului clujean Gelu Neamțu, cunoscut îndeosebi pentru truda domniei sale în descifrarea tainelor revoluției de la 1848 din Transilvania și în descrierea regimului politic represiv pe care l-au îndurat românii alături de celelalte naționalități, în epoca dualismului austro-ungar, cuprinde, în prima parte, trei studii referitoare la acuzarea publicației „Federațiunea” (între 1868-1870), a publicațiilor românești din Transilvania care inserau articole privind războiul României pentru cucerirea independenței (1877-1878) și a „Gazetei Transilvaniei” (1888 și 1890). Perioada propusă de autor pentru investigație reprezintă, în opinia acestuia, o adevărată repetiție pentru *Memorand*.

Primul dintre ziarele amintite, de pildă, suferise opt procese pentru atitudinea colaboratorilor acestuia de sprijinire a autonomiei Transilvaniei. În perioada anilor 1877-1878, toate articolele care susțineau cauza dreaptă a românilor de dincolo de Carpați au fost considerate drept instigare la posibile comploturi daco-române, atentate la integritatea Ungariei Mari, pași serioși pentru unirea Transilvaniei cu România. Folosirea cuvântului *Dacia*, care devenise o obsesie pentru cenzura maghiară, a atras după sine condamnarea lui Francisc Hossu-Longin, Iacob Mureșianu, George Barițiu, care publicaseră articole atât în „Gazeta Transilvaniei”, cât și în „Românul”. Pe un *leit-motiv* asemănător se întemeiază și acuzarea *Gazetei Transilvaniei*, în 1888 și 1890, când articolele semnate de Aurel Mureșianu și Ștefan Bobancu, îndeosebi, au fost calificate ca instigatoare la ură împotriva dominatorilor.

Conform informațiilor puse în circulație de V. Braniște și de autorul cărții supuse atenției noastre, primul ziarist condamnat în anii dualismului a fost sârbul Svetozar Miletici, iar dintre români Alexandru Roman, redactorul responsabil al ziarului „Federațiunea”. I-au urmat, rând pe rând, Ion Poruțiu, ceilalți menționați anterior și mulți alții pe care îi amintește cu respect domnul profesor Gelu Neamțu. Alexandru Balteș, bunăoară, a suferit în perioada 1884-1894 nu mai puțin de zece procese pentru articole publicate în „Tribuna”.

Din punct de vedere statistic, aspect pe care autorul nu-l abordează pentru perioada la care se referă, se pare că nici până azi nu există o situație exactă a proceselor de presă și a celor acuzați din rândul ziaristilor români, unele încercări chiar contrazicându-se. Astfel, dacă tabloul publicat în 1895 de către Eugen Brote în lucrarea *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria* cuprindea, pentru perioada 1884-1894, un număr de 47 de procese de presă, Vasile Gionea, în volumul *Procese politice de presă ale românilor din Transilvania*, ajunge, pentru aceeași perioadă, la concluzia că fuseseră condamnați 107 români, la 59 de ani și 15 zile de închisoare și la 11840 florini amendă.

Partea a doua a acestei lucrări înmănunchează 11 alte studii de istorie a presei românești din Transilvania, prin care, autorul aduce în prim plan publicații mai puțin cunoscute, precum „Învățătorul poporului”, „Amicul poporului”, „Concordia”, „Orientul latin”, „Luminătorul” ș.a., cu scopul mărturisit de a completa golurile existente în literatura de specialitate privind ziaristica românească din această provincie istorică, aflată sub dominația Ungariei.

Cartea profesorului Gelu Neamțu reprezintă, fără îndoială, un aport real și util pentru cei care sunt împătimiti de istoria Transilvaniei antebelice. Chiar dacă aceste studii au mai fost publicate, de-a lungul timpului, în reviste științifice de specialitate, ele impresionează și azi prin perenitate și actualitate, efortul autorului, după cum el însuși afirmă, constând doar într-o revizuire pur tehnică, și nu de substanță.

Virgil Pană

Attila VARGA, *Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2006, 392 p.

Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis (*Cronica Curții episcopale din Timișoara*) este unul dintre cele mai prețioase documente memorialistice ale Bisericii romano-catolice din Banat. Aceasta prezintă în mod sintetic istoria episcopiei de Cenad între anii 1860-1923. Este vorba despre o serie de informații care lămuresc aspecte importante din viața publică și privată a episcopatelor lui Bonnaz Alexander (1860-1889), Dessewffy Sándor (1890-1905), Csernoch János (1908-1911) și Glattfelder Gyula (1911-1923).

Autorul volumului, cercetătorul Varga Attila de la Institutul de Istorie din Cluj, duce mai departe demersul inițiat în anul 2003, prin publicarea lucrării *Ungaria și Conciliul Vatican I în memorialistica ecleziastică maghiară*, Editura Presa Universitară Clujeană, 331 p.

Este unanim recunoscut faptul că informația oferită de memoriile intime și inedite ale timpului poate reprezenta un veritabil izvor istoric pentru cunoașterea realităților sociale, politice sau culturale. A fost și cazul textelor celor două jurnale de călătorie – *Jurnalul Nebun de la Conciliul Vatican I și Jurnalul călătoriei la Roma al arhiepiscopului cardinal primat al Ungariei János Simor* – editate în anul 2003, iar acum al *Cronicii Curții episcopale din Timișoara*.

Cartea a apărut în seria *Documente. Istorie. Mărturii*, coordonată de prof. univ. dr. Nicolae Bocșan. Ea a fost stipendiată printr-un grant CNCIS pentru tineri doctoranzi, obținut de Varga Attila pe o perioadă de doi ani (2004-2006).

Elementul de noutate adus de *Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis* față de bilanțul de până acum al cercetărilor românești este dat de ineditul manuscrisului, descoperit la Arhiva Episcopiei Romano-Catolice din Timișoara. Astfel, autorul deschide noi căi de investigare care diferă de cele din trecut, datorită prelucrării și interpretării unei surse istorice inedite, de importanță capitală pentru înțelegerea, explicarea și comentarea catolicismului din Banat.

Arhivele ecleziastice românești care acoperă perioada romantică și secolele următoare au rămas într-un con de umbră, cvasinecunoscute și în consecință sursele primare până la această dată s-au îmbogățit foarte puțin. *Cronica Curții episcopale din Timișoara* vine să umple acest gol în istoriografia subiectului. Ea oferă repere de analiză asupra unei realități culturale mai puțin abordate de scrisul istoric românesc și străin.

Structural, volumul cuprinde un studiu introductiv analitic intitulat *Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis. Pe urmele unei lumi devrăjite*, urmat de partea cea mai consistentă a cărții: textul transcris al *Cronicii*, divizat în patru secțiuni, corespunzătoare celor patru episcopi care au condus episcopia de Cenad succesiv de la 1860 până la 1923. La final apar indicii de nume și localități și anexele.

Cartea este circumscrisă cronologic pe o perioadă relativ lungă: 85 de ani. Ea constituie o sursă istorică și ecleziastică importantă, care oferă o perspectivă nouă asupra istoriei Bisericii catolice din Banat, cât și asupra istoriei românilor în general.

Conținutul *Cronicii* face referire în principal la viața, personalitatea și activitatea celor patru ierarhi romano-catolici amintiți anterior. Se mai oferă detalii despre vizitațiile periodice ale cardinalilor în eparhia Cenadului, despre călătoriile ierarhilor romano-catolici în Italia, mai ales la Roma și despre relațiile stabilite cu autoritățile laice și ecleziastice din Banat, Transilvania și Ungaria.

Destul de substanțială este și prezentarea unor figuri de marcă ale vieții politice din spațiul românesc: Octavian Goga (ministrul Cultelor), Ion C. Brătianu (primul ministru), dar și a unor fenomene politice majore ca Primul Război Mondial, Marea Unire din 1918, Tratatul de la Trianon din 1920, reforma agrară din 1922. De asemenea, sunt tratate evenimente cu o semnificație aparte: vizita împăratului Franz Joseph la Timișoara în anul 1891; pelerinajul organizat la Roma în anul 1900 cu ocazia jubileului papei Leon al XIII-lea; inaugurarea din 1896 a Șenalului de la Porțile de Fier, în prezența regelui Carol al României, al lui Franz Joseph și a lui Alexandru al Serbiei, când episcopul Dessewffy Sándor a trecut cu primul vapor prin Porțile de Fier și a binecuvântat lucrarea.

În contextul noilor realități politice de la sfârșitul Primului Război Mondial, *Cronica* prezintă relația stat-biserică, prin prisma poziției adoptate de episcopul de Cenad, Glattfelder Gyula. În această direcție se distinge episodul în care ministrul Cultelor îi cere ierarhului romano-catolic să depună jurământul de fidelitate în Senatul României, în fața suveranului Ferdinand. În urma relațiilor tensionate din anii 1920-1923, guvernul Brătianu rupea oficial legătura cu episcopia de Cenad, iar episcopul era obligat să părăsească România (25 martie 1923).

Lectura *Cronicii* transpune cititorul în miezul evenimentelor și-l face părtaș la acțiune. Nu lipsesc episoadele amuzante, mai ales în partea dedicată episcopului Alexander Bonnaz, cel pe care Attila Varga îl caracteriza cu câțva timp în urmă într-o comunicare susținută la Lugoj, *cel mai carismatic, hazliu și cel mai norocos episcop romano-catolic bănățean al epocii moderne*. Pentru exemplificare amintim doar câteva întâmplări mai deosebite: norocul pe care l-a avut mereu la loterie – seminarist fiind a visat trei numere câștigătoare, înavușindu-se astfel cu 4.000 de forinți; de altfel

baza averii sale private, cifrată la suma de 40.000 de forinți s-a constituit și din această sursă; concursul desfășurat între caleașca episcopului trasă de patru cai pur-sânge englez și o bicicletă cu roată mare, încheiat cu plonjonul biciclistului în șanț; preferința episcopului pentru răcoare și dialogul cu medicul curant: „Dacă iarna vă acoperiți cu cearceaful, atunci ce faceți vara?” La care episcopul a răspuns „Mă învelesc cu batista.”

În concluzie, remarcăm maniera în care a fost alcătuit volumul. Metodologia folosită a fost una combinată, calitativă și cantitativă. Autorul a îmbinat metodele de lucru urmând toate etapele necesare unei cercetări de succes: depistarea izvorului istoric inedit, selectarea după criterii bine stabilite, fotocopierea, transcrierea, colaționarea, tehnoredactarea, traducerea, realizarea indicilor de nume și localități și interpretarea, comentarea și emiterea unor judecăți de valoare pe baza documentului. Evidențiem stilul propriu de redactare al autorului, precum și iscusința penei acestuia în scrierea unei istorii romanțate.

În dorința de a face *Cronica Curții episcopale din Timișoara* accesibilă unui public cât mai larg, ea a fost editată în variantă bilingvă, română și maghiară. Textul cuprinde în notele de subsol numeroase portrete ale personalităților ecleziastice ale vremii. Toate acestea recomandă lucrarea istoricului Varga Attila ca pe o contribuție importantă la descifrarea raporturilor profesionale din secolele XIX-XX, cantonate în sfera istoriei Bisericii romano-catolice.

Daniela Deteșan

Andreas GOTTSMANN (ed.), *Karl I. (IV). Der erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie* (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom. Abhandlungen, 14. Band), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2007, 305 p.

Masivul volum dedicat memoriei și importanței istorice a ultimului împărat al Imperiului Austriac și rege al Ungariei, Karl I (IV) conține comunicările simpozionului cu participare internațională, organizat cu această temă, sub patronajul Institutului Austriac de Istorie din Roma și al Institutului Fraknói din Ungaria. Beatificarea ultimului împărat austriac în anul 2004 a adus în ultimii ani în discuție, în cercurile științifice europene, tot mai mult importanța perioadei Primului Război Mondial, care a culminat cu destrămarea întinsului Imperiu habsburgic și formarea statelor naționale în locul acestuia. Discuțiile privitoare la această mare temă au atins apogeul în acest an, când se împlinesc 80 de ani de la 1918, care poate fi considerat unul dintre marile puncte de cotitură a istoriei europene a ultimelor secole.

Figura interesantă a ultimului împărat austriac suscită, mai ales în contextul recente sale beatificări, vii discuții în lumea științifică, ale căror aspecte sunt surprinse în mod captivant și sintetic în introducerea redactată de coordonatorul acestui volum, Andreas Gottsmann. Acesta, privindu-le din perspectiva europeană de astăzi, evocă principalele trăsături ale ultimelor momente trăite de Monarhia habsburgică, dar și opțiunile de politică externă între care a oscilat șeful statului austriac. Imaginea, considerată ambivalentă, a monarhului a avut din start de suferit datorită comparației aproape automate cu predecesorul său Franz Josef, care a dominat Imperiul aproape șapte decenii. Dar rolul cel mai important în tragismul scurtei domnii a împăratului Karl I-a avut războiul mondial, considerat o catastrofă în epocă, chiar dacă propaganda oficială a încercat să minimalizeze gravitatea acestuia. După prezentarea pe scurt a contribuțiilor semnificative din acest volum, Gottsmann încheie cu concluzia că Imperiul austriac, chiar dacă ar fi rămas în picioare, nu ar fi putut rezolva marile probleme care pândeau Europa în secolul al 20-lea, dar căderea marelui stat a agravat și mai mult aceste probleme; astfel, recuperarea unor elemente ale tradiției acestui spațiu, chiar dacă o parte dintre ele s-au pierdut iremediabil, poate fi făcută acum, în noile cadre ale Uniunii Europene.

Introducerea, pertinentă și foarte actuală, este precedată de o scurtă prefață a unuia dintre coordonatorii seriei în care apare acest volum, Richard Bösel, redactată în limba italiană. De amintit că volumul conține contribuții redactate în limbile germană, italiană și engleză, păstrându-se succesiunea comunicărilor.

Am putea spune că prima parte a volumului descrie multiple realități ale perioadei războiului în Austria propriu-zisă, primă parte care începe cu studiul (având oarecum tot un rol introductiv) lui Helmut Rumpler, al cărui nume considerăm că nu necesită nicio prezentare pentru cunoscătorii istoriei Imperiului habsburgic. În acest studiu, care are ca temă proiectele de pace ale împăratului și relațiile cu Germania în cadrul alianței politico-militare, Rumpler abordează aspecte precum conceptul de „Mitteleuropa” în viziunea politicii austriece, apoi „afacerea Sixtus”, în contextul strădaniilor pacifiste depuse în timpul războiului; se constată dorința politică a Vienei de a încheia războiul cât mai repede, însă imposibilitatea de a schimba sistemul politic intern și regimul alianței cu Germania a adus căderea Monarhiei.

Următoarea componentă structurală a volumului abordează situația celor trei mari blocuri politice din Cisleithania, care au determinat deciziile politice la cel mai înalt nivel. Maddalena Guiotto prezintă rolul creștin-socialilor prezenți în viața politică austriacă, modul în care aceștia au susținut ideea războiului, dar și transformările prin care a trecut acest partid în timpul războiului și intrarea acestora în noua eră de după încheierea acestuia. Francesco Marin ilustrează destul de dificilul rol al social-democraților austrieci și germani în condițiile războiului, ale inițierii Internaționalei Socialiste în anul 1917 și ale revoluției din Rusia. Oscilațiile acestea, care s-au repercutat și în interiorul facțiunii socialiste, sunt completate cu descrierea fenomenelor din cadrul grupării „germanilor boemieni”, realizată de Lothar Höbelt, care aduce în legătură cu acestea relațiile dintre împăratul Karl și Boemia; și situația acestora era caracterizată de numeroase fluctuații, mai ales între opțiunea restaurației Monarhiei și a ideii Anschluss-ului la Germania, opțiuni care se vor clarifica doar în perioada interbelică.

Descrierea aspectelor politice este completată cu o secțiune care abordează aspectele culturale; în primul rând este vorba despre comparația propagandei de război făcută în două dintre marile ziare din Austria și Italia: „Neue Freie Presse” și „Corriere della Sera” (de Gualtiero Boaglio) și de activitatea scriitorului Robert Musil la ziarul „Soldaten-Zeitung”, în perioada în care acesta a luat legătură cu realitățile frontului, care-l vor marca pentru activitatea sa literară viitoare (Vito Punzi). În încheierea „secțiunii” culturale, mai găsim și un scurt material despre propaganda iredentistă în jurnalul „La guerra” (Renate Lunzer).

O poziție oarecum centrală are studiul lui Andreas Gottsmann despre relațiile nunțiatului vieneze cu împăratul Karl; rolul Bisericii Catolice în timpul războiului este considerat foarte important, fiindcă aceasta era atunci singura entitate supranațională din Europa, care avea un cuvânt de spus în politica internă (ca de exemplu, în politica privind naționalitățile) sau în cea externă prin sprijinirea tendințelor pacifiste sau prin coordonarea diverselor misiuni umanitare. Studiul dispune și de o anexă documentară, conținând și rapoarte interesante ale nunțiatului privind situația de dinainte și din timpul războiului.

Partea următoare și poate cea mai relevantă este cea care tratează situația naționalităților din cadrul Monarhiei în timpul războiului, conținând studii punctuale cu privire la fiecare din acestea. Regretatul Angelo Ara deschide seria acestor prelegeri, prin ilustrarea elementelor fundamentale privind cercetarea situației „austro-italienilor” din perioada războiului: descrierea generală a provinciilor italiene, percepția războiului în rândurile italienilor din Austria ori reacțiile acestora la schimbările politice interne. Jan Galandauer tratează traiectoria împăratului Karl, care era și rege al Boemiei – provincie destul de „dificilă” a Imperiului, a cărui activitate s-a aflat însă net în umbra celor ale predecesorului său.

Relațiile împăratului Karl cu slovacii sunt ilustrate de către Jozef Halko și Miroslav Michela; mișcarea națională a slovacilor puse mari speranțe în promisiunile moștenitorului tronului, Franz Ferdinand, însă asasinarea acestuia va provoca o schimbare a situației, în care relațiile cu noul împărat vor căpăta o nouă semnificație. Se fac și paralele interesante cu activitatea politică din timpul războiului și politica dusă în perioada interbelică, influențată de figura politicianului Eduard Beneš. Un material mai amplu (redactat de Walter Lukan) este dedicat activității politice a slovenilor în relațiile acestora cu ultimul împărat habsburg, activitate care pornea inițial de la presupunerea că Monarhia va rămâne în picioare și după război. Mișcarea națională a slovenilor, în acord cu ceilalți slavi de sud, aștepta de la autorități o reformare a sistemului intern; evenimentele ulterioare au determinat o politică mai radicală, cu două tășuri, a slovenilor, iar ulterior au dus la măsuri de pregătire pentru de desprindere din structura Monarhiei, desprindere a cărei evoluție este urmărită până la capăt.

Problematika Dalmației în timpul războiului este surprinsă de Marko Trogrlič în studiul său; după o prezentare pe scurt a provinciei și a organizării sale politice, aflăm despre impactul izbucnirii și desfășurării războiului asupra acestei regiuni; și în acest caz, urcarea pe tron a împăratului Karl a adus noi provocări politicianilor croați, care în curând urmau să se confrunte cu situația creată prin destrămarea Monarhiei.

Situația polonezilor din Imperiu, în cadrele „chestiunii poloneze”, este tratată în studiul următor, semnat de Jerzy Gaul; situația acestora era mai delicată, date fiind poziția strategică și împărțirea Poloniei între marile puteri limitrofe la sfârșitul secolului al 18-lea. Și în acest studiu, accentul cade mai ales pe aspectele politice, aici remarcându-se concurența mai multor grupări și planuri pentru soluționarea „chestiunii polone”. Politica austriacă în Ucraina este reflectată în contribuția următoare, a lui Vasyl Rasevič, care se axează mai ales pe importanța arhiducelui Wilhelm de Habsburg, care a devenit interesat de Ucraina și putea fi considerat pretendent pentru tronul acestei țări; simpatia sa față de mișcarea ucrainenilor, care va continua și după 1918, va fi plătită scump de către arhiduce, care va fi prins și deportat în anul 1947, murind în timpul detenției.

Chestiunea românilor transilvăneni este prezentată de către Ion Cârja, care prin interesantul studiu, dispunând și de o anexă documentară, ilustrează imaginea împăratului Karl în rândul românilor transilvăneni. Începând descrierea față de Imperiu loialității românilor încă de la începutul stăpânirii habsburgice în Transilvania, specialistul clujean subliniază complexitatea imaginii ultimului împărat austriac ca un element care reflectă complexitatea mentalităților colective ale românilor ardeleni, în interacțiune cu evenimentele politice și sociale.

O descriere interesantă a imaginii împăratului Karl este semnată de Iván Bertényi jr. care surprinde trăsăturile acesteia reflectate în memoriile scrise de mai mulți politicieni din Ungaria, fiind observate și influențele momentului scrierii acestor texte, precum și orientarea politică a autorilor. În fine, prezentările se încheie cu studiul lui Miklós Zeidler, în care se descriu încercările împăratului Karl de a relua tronul Ungariei în contextul turbure de după Primul Război Mondial.

După parcurgerea materialelor din prezentul volum, putem concluziona că ponderea temelor prezentate aici corespunde cu importanța acestora în anii domniei lui Karl I., care au coincis cu anii războiului mondial. Accentul cade însă pe chestiunea naționalităților, în cadrul căreia sunt acurat surprinse mișcările politice respective și multiplele determinisme care legau toate aceste mișcări de politica centrală și evenimentele vremii. Materialele din acest volum sunt redactate de istorici cunoscuți, mulți dintre ei specialiști de referință pe temele și perioada prezentată; notele din subsolul fiecărui studiu, precum și bibliografia centralizată de la finele volumului denotă bogăția materialului bibliografic și documentar utilizat, din mai multe surse și în mai multe limbi pentru fiecare studiu în parte.

Indubitabil avem de-a face cu un volum care cuprinde atât teme, cât și abordări de nivel european, putându-se deduce din lectura materialelor succesul și anvergura manifestării științifice pentru care acestea au fost redactate. Iar personalitatea, gândirea și acțiunea ultimului împărat habsburg, care din păcate a ajuns să stăpânească întinsul Imperiu doar doi ani comparativ cu cele aproape șapte decenii ale legendarului său predecesor, capătă prin studiile prezentului volum noi nuanțe și o circumscriere mai științifică, mai acurată.

Loránd L. Mádly

Schimbare și devenire în Istoria României. Lucrările Conferinței Internaționale „Modernizarea în România în secolele XIX-XXI”, Cluj-Napoca, 21-24 mai 2007, coord. Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, 771 p.

Împlinirea unui veac de la răscoala țărănească din 1907, în fond o gravă criză a modernității emergente din Regatul României de atunci, a prilejuit pentru istoricii români de astăzi reluarea unor încercări mai vechi sau asumarea unor tentative mai noi de a explica procesele modernizării din ultimele două secole prin prisma noilor tendințe metodologice din științele istorice, și nu numai.

Conferința intitulată *Modernizarea în România în secolele XIX-XXI*, desfășurată la Cluj-Napoca între 21-24 mai 2007 care a stat la baza volumului de față, a încercat să răspundă acestei provocări ambițioase, nu numai prin faptul că participanții au abordat analize ce țin de dinamica acestui proces la scară locală, ci și pentru că au încercat să evalueze critic și impactul evoluțiilor europene asupra istoriei românești.

Complexitatea fenomenelor pe care le-a parcurs societatea românească în ultimele două secole a făcut ca apelul la teoriile modernizării să fie invocat deopotrivă de istorici, sociologi, demografi sau economiști, însă nici până în momentul de față nu s-a găsit o soluție mulțumitoare la încercarea de a identifica resorturile și mecanismele profunde care au generat și dirijat fenomenele modernizării în spațiul românesc, și cu atât mai mult de a explica și defini specificul modernității românești. În afara câtorva poziționări, notabile de altfel, ale unor nume prestigioase, precum cele ale lui Matei Călinescu, H.R. Patapievici sau Andrei Marga, care cu diverse prilejuri au analizat și teoretizat concepte specifice precum „modern, modernism, modernitate” și au prospectat aplicabilitatea lor la cazul românesc, în dezbaterile istoricilor de la noi astfel de preocupări sunt aproape absente sau cel mult sporadice și tangențiale. Din acest punct de vedere, nici volumul de față nu face excepție.

Aș insista totuși, în acest context, pe abordarea lui Cătălin Turliuc, *Modernizare și/sau occidentalizare în România sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, (p. 249-260), una dintre puținele intervenții cu caracter teoretizant care se dorește o încercare de a (re)discuta binomul modernizare și/sau occidentalizare în cazul românesc și care ne relevă cât de problematică este pentru istoric o astfel de abordare, mai ales că din perspectiva de la care pleacă autorul și din modul cum abordează problema, suntem tentați să credem că lucrurile nu duc prea departe. În primul rând, istoricul ieșean pornește de la aserțiunea potrivit căreia teoria modernizării s-a născut după cel de-al Doilea Război Mondial ca o teorie-suport pentru explicarea decalajelor existente în lume. Autorul omite însă faptul că bazele fundamentale ale teoriei sunt mult anterioare și pot fi identificate încă de la Hegel, trecând apoi prin poziționările unui Adam Smith, David Ricardo, Marx și mai ales ale lui Max Weber.

În opinia noastră, Weber a fost cel care a explicat în modul cel mai convingător esența teoriei modernizării. Obiectivul principal al lui Weber a fost să explice specificitatea modernizării în vestul Europei și să argumenteze de ce procesul s-a desfășurat mai întâi în Europa vestică și nu în alte regiuni. Dincolo de alte trăsături, Weber a văzut această specificitate în tendința spre raționalizare a tuturor compartimentelor vieții sociale. Manifestările acestei tendințe au apărut în toate sferile vieții sociale: în emergența civilizației capitaliste, în birocratizarea diverselor forme ale vieții sociale, în secularizarea și în dezvoltarea științei moderne. Mai mult decât atât, Weber a identificat toate rădăcinile acestui proces în tendințele spre raționalizare pe care le-a adus protestantismul, propunând în mod evident ideea unicității civilizației vest-europene.

Totuși, deși poziționarea vădit europocentristă a lui Weber a rămas extrem de influentă, studiile asupra procesului modernizării realizate după Al Doilea Război Mondial au atenuat viziunea despre unicitatea civilizației vest-europene și au arătat că așa-ziii germeni („kernels”) ai modernismului pot fi găsiți nu numai în Europa occidentală, ci, în principiu, în aproape toate societățile. Astfel, s-a născut marea întrebare: care au fost condițiile care au facilitat și care au fost factorii care au împiedicat procesul modernizării, de vreme ce nivelul de dezvoltare între diversele regiuni era atât de diferit? Dificultățile în a explica sistematic marea varietate a proceselor schimbărilor care au avut loc în diversele societăți tradiționale neeuropene au făcut ca abordările să fie, la rândul lor, extrem de polemice, contaminate de puternice accente ideologice.

În acest context, aserțiunea autorului român potrivit căreia teoria modernizării este antitetică teoriei dependenței, așa cum a fost ea elaborată de I. Wallerstein, nu poate fi susținută.

În fond, teoria lui Wallerstein derivă tocmai din teoria modernizării. După ce în prealabil, W.W. Rostow a încercat o îmbinare a teoriei economice neoclasice cu cea a modernizării, propunând un tip de abordare cu o mare influență în anii '60 ai secolului 20, Wallerstein s-a pliat pe fondul disputelor ideologice Est-Vest extrem de acute în anii '60-70, însă nu a negat teoria modernizării. Dimpotrivă, ceea ce Wallerstein numea sistemul mondial modern, s-a născut tocmai din competiția pentru modernizare. Cu mențiunea că participarea la această competiție a însemnat, în ultimă instanță, posibilitatea pentru unii de a se impune în cadrul sistemului și de a face regulile jocului. Astfel, cei capabili să gestioneze situații favorabile și să genereze noi aranjamente favorabile au pășit în

modernitate. Cei incapabili să facă acest lucru s-au văzut împotmoliți la un moment dat într-o fază a tranziției lor spre modernitate sau chiar în tradiționalism. Este adevărat că explicația dată de Wallerstein are o doză de cinism, fiind vehement contestată la vremea respectivă, însă nu se poate susține că teoria sa este antitetică teoriei modernizării. Dimpotrivă, studiile de istorie economică au demonstrat că teoria lui Wallerstein poate fi aplicată studiilor de caz, cu necesarele amendamente. Analizând lucrurile din această perspectivă, nu trebuie să ne gândim doar la faptul că centrul își bazează existența și ascensiunea pe seama periferiei sau a semiperiferiei. Relația este una mult mai complexă și depinde și de modul în care periferia sau semiperiferia sunt în măsură să recepteze acele elemente economice care să-i asigure apoi promovarea. Tocmai evidența acestei realități în cadrul sistemului relațiilor dintre cele două componente este cea care ne sugerează că teoria ca atare trebuie aplicată foarte nuanțat. Unele dintre lucrări au încercat să aplice în mod concret modelul teoretic propus de Wallerstein și multe au ajuns la concluzia că relația centru-periferie, departe de a fi una regulată, generează o evoluție diferită de la caz la caz, reluând de fapt ideea că o societate neindustrializată, cu o anumită tehnologie și cultură, va evolua diferit, după cum va fi integrată într-un sistem economic modern cu un anumit grad de performanță sau, dimpotrivă, va fi prinsă în rețeaua unui sistem tradițional, greu compatibil cu modernizarea.

Cătălin Turluc face apoi distincția dintre modernizare și/sau occidentalizare și conturează o dihotomie între cele două concepte, subliniind că „*spre deosebire de occidentalizare care este profund mimetică și ideologizantă, modernizarea este în esență, de natură ne-ideologică*” (p. 253), pentru faptul că occidentalizarea depinde de „*dominarea*” culturală și economică asupra unei societăți care este supusă acestui proces, pe când modernizarea presupune doar „*interdependență*” culturală și economică. Spațiul nu ne îngăduie dezvoltarea unei polemici pe această temă, însă trebuie să recunoaștem faptul că raportul occidentalizare-modernizare, înțeles doar în termeni europeni, este dificil de disociat, fie și numai pentru faptul că derivă din același nucleu. Mai mult, considerăm că modernizarea a subsumat demult concepte precum „industrializare, regionalizare, secularizare, urbanizare, birocratizare”, încât, cel puțin pentru cazul european, disocierea dintre occidentalizare și modernizare nu își mai are rațiunea.

Mai degrabă considerăm utilă o viziune integrativă asupra celor două concepte. Este hazardat și arbitrar a vorbi de unde până unde avem de-a face cu „occidentalizare” și unde începe „modernizarea”.

Azi, în ciuda tendinței vizibile spre globalizare, eforturile reușite și mai puțin reușite din partea unor societăți mai sărace de a le ajunge din urmă pe cele mai dezvoltate sunt încă puternic determinate de resorturile interne ale societății. La fel, și poate și mai evident, s-a întâmplat și în secolul al XIX-lea.

După schimbările din anii '90 generate de falimentul sistemelor socialiste est-europene, teoria modernizării a revenit în actualitate, atât în mediile occidentale, cât și în Europa central-răsăriteană. Într-o abordare sistematică și convingătoare (*Tranziție și modernizare*, p. 663-692), Andrei Marga arată că tocmai această tranziție pe care au cunoscut-o societățile central- și est-europene a readus în discuție și a pus la încercare teoriile mai vechi sau mai noi ale modernizării, tendința avându-și resorturile în încercarea de a explica natura și finalitatea acestei/acestor tranziții.

După ce trece în revistă cele mai relevante teorii ale modernizării care s-au articulat de la Hegel încoace, profesorul clujean arată că „*doar teoria modernizării ce operează cu ideea diferențierii poate face față astăzi evoluției sociale presupuse de tranziția de la socialismul răsăritean la societatea deschisă*” (p. 663). Autorul susține în mod convingător că impactul tranziției asupra teoriei modernizării a fost unul evident. Mai mult, argumentele lui Weber și ale celor care l-au continuat se aplică și societăților în tranziție, atunci când acceptăm că modernizarea înseamnă raționalizare, iar raționalizarea se impune treptat diferitelor subsisteme ale societății. Experiențele tranzițiilor din societățile est-europene au probat însă faptul că modernizarea nu este o înaintare liniară și că „*ea însăși rezultă din confruntarea de forțe istoricește reperabile și rămâne mereu plasată în istoria pe care forțele din acea situație o fac*” (p. 670). Practic, contactul teoriei modernizării cu istoria recentă a readus-o în actualitate și a pus-o din nou în mișcare.

Plecând de la aceste considerații care probează faptul că teoria modernizării rămâne un metaconcept ale cărui resurse cognitiv-analitice sunt departe de a fi epuizate, nu putem decât să apreciem

ca inspirată și salutară inițiativa organizatorilor simpozionului *Modernizarea în România în secolele XIX-XXI*, desfășurat sub pretextul împlinirii unui secol de la răscoala țărănească din 1907. Conferința s-a dovedit un bun prilej pentru specialiștii din diverse domenii, de la istorici la sociologi, economiști și politologi, de a readuce în discuție o mare diversitate de analize, întreprinse prin apelul la un instrumentar metodologic copleșitor care stă la îndemână în contextul actual al dezvoltărilor științifice contemporane. Diversitatea abordărilor care probabil că i-a pus și pe coordonatorii volumului în situații dificile în efortul de a le grupa tematic, relevă faptul că istoriografia română este dispusă la (re)evaluări de profunzime ale diverselor fațete ale modernității românești din ultimele două veacuri.

Din acest punct de vedere, credem că teoria modernizării poate legitima o asemenea diversitate în încercarea de a spune mai mult decât ceva despre oameni și evenimente, de a spune mai mult despre societate ca întreg. O viitoare sinteză care să explice mai complex și mai profund decât au făcut-o un Dobrogeanu-Gherea, Zeletin sau Lovinescu natura, mecanismele și modurile de articulare ale modernității românești, își așteaptă temerarii.

Deși sunt extrem de diferite ca valoare și mod de abordare, studiile reunite în volumul de față reflectă, în ultimă instanță, și o poziționare a istoriografiei românești actuale în dezbaterile de idei care animă lumea academică din această parte a Europei; unde ne situăm din acest punct de vedere, rămâne la latitudinea fiecăruia să aprecieze.

În fine, dar nu în ultimul rând, cuvinte de apreciere se cuvîntă coordonatorilor acestui volum, prof. dr. Ioan Bolovan și dr. Sorina Bolovan, pentru modul exemplar în care au „mobilizat” participanții la simpozion să ofere studiile prezentate spre publicare. Nu este deloc facil să reunești 46 de autori cu tot atâtea studii, într-un volum masiv de 771 de pagini, dispuse într-o ținută grafică de excepție.

Iosif Marin Balog

Cornel SIGMIREAN, *Intellectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului. 1806-1948*, Târgu-Mureș, Edit. Universității „Petru Maior”, 2007, 418 p.

Ultima apariție editorială a eruditului cercetător al părților transilvane românești, profesorul dr. Cornel Sigmirean de la Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș, aduce în dezbatere publică un subiect extrem de interesant și mai ales neexplorat (sau neexplorat suficient și pe baze științifice reale, adică, arhive, iar cei care au făcut-o totuși, comparativ cu cei din prima jumătate a secolului XX, ca să nu mai amintim pe cei din secolul al XIX-lea nu sunt folosite sau mai rău, nici măcar nu le-am pomenit) la care a ostenit pe parcursul mai multor ani¹. Ea a fost precedată anterior de lucrări tot așa de importante pentru cultura română modernă. Lansarea acestei cărți a avut loc într-un cadru intelectual elevat, cu o numeroasă participare, descrisă de una dintre numeroasele participante cu lux de amănunte².

Autorul alcătuiește și unde este cazul reconstituie, cu migală și acribie, *Lista preoților din Arhiepiscopia de Alba Iulia și Făgăraș din anii 1806-1948* (p. 106-300), începând cu anul 1846 (p. 301-364), cu datele lor exacte care vor ajuta mult la aprofundarea cercetărilor pe baze științifice a epocii moderne, încheindu-se cu aparatul științific necesar unei asemenea lucrări, indice de nume și, separat,

¹ Marin Caldararu, *Lansare de carte: Cornel Sigmirean, Intellectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, în „Cuvântul liber” (Târgu Mureș), 2007, XIX, nr. 205, 19 oct. p. 5.

² Cosmina Oprea, *Lansare de carte*, în „24 de ore mureșene”, 2007, XV, nr. 3568, 19 oct., p. 3. Tot ea aduce mai multe date biografice. Autorul s-a născut la 7 iunie 1956, în localitatea Nușeni, județul Bistrița-Năsăud, a urmat studiile gimnaziale și liceale la Beclean, între anii 1977-1981, a studiat la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Cornel Sigmirean și-a început activitatea profesională în județul Mureș. Actualmente este profesor universitar dr. la Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș, titular al cursului de Istorie contemporană din cadrul Catedrei de Istorie și Relații Internaționale și cercetător științific principal la Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” din Târgu Mureș.

un indice de localități. Nu că nu ar fi dorit să înceapă din primii ani ai secolului al XVIII-lea, dar lipsesc documentele de arhivă.

Autorul amintește într-un scurt *Cuvânt înainte* multe dificultăți întâmpinate și modul cum a încercat să le rezolve. La baza acestei lucrări au stat foile matricole ale Seminarului Teologic din Blaj, *Protocollum Classificationum ductum pro Auditoribus Studiorum Theologicum in Seminario Diocesanii Blasiensi* din care au lipsit anii 1808-1812, documentele pentru evidențele preoților pentru perioada 1869-1948 și registrele cu studenții de la cursul bienal, confruntate cu Șematismele Bisericii Greco-Catolice, acolo unde au existat. Așa s-a ajuns la un număr de peste 3500 de preoți în numărul cărora intră și cei care au făcut studii teologice, dar nu s-au hirotonit, cazurile lui G. Barițiu, S. Bărnăuțiu, Andrei Mureșianu fiind cele mai cunoscute. În primul capitol, *Blajul și Biserica Unită*, autorul face o incursiune de natură istorică asupra domeniului Blaj devenit din 1737 sediul episcopilor Bisericii Unite. De asemenea, și asupra istoriei unirilor religioase practicate de biserica catolică, care a coincis cu politica de expansiune spre est a statului austriac, rezultând uniația în Transilvania. Ceea ce este demn de remarcat a fost recunoașterea din partea autorului a caracterului politic al acestei uniri. De fapt, excursul istoric al autorului excelează prin claritate și exprimarea echilibrată a adevărului pentru care îi suntem îndatorați fiindcă nu se limitează la o simplistă apologie, precum se întâmplă de obicei cu alte condee. Conturează rostul primei *Diplome Leopoldine* din 4 decembrie 1691 în recunoașterea celor 4 religii recepte (ortodoxia era doar tolerată). În aceea perioadă se mențineau legile principatului, *Approbatæ* și *Compilatae*, ca de altfel și *Tripartitul lui Werböczy*, întreaga ordine administrativă. Tot aici rememorează, pe scurt, datele importante din viața fiecărui episcop cu bibliografia cea mai bună, ca rezultat al ultimelor cercetări. Astfel pleacă de la primele începuturi ale unirii religioase, nu înainte de a prezenta, competent, contextul în care a avut loc, cu bibliografia bogată a problemei, adică sinodul din februarie 1687 în care episcopul Teofil acceptă unirea și acțiunile lui Atanasie Anghel. Reținem din acceptul unirii condițiile puse de români: „**Și așa ne unim acești ce scriem mai sus ca toată legea noastră, slujba bisericii, liturghia să stea pe loc, iar de n-ar sta pre loc acele, nici aceste peceți să n-aibă nici o tărnie asupra noastră și vlădica nostru Atanasie să fie în scaun și nime să nu-l hărbutăluiască.**” Se face cunoscută declarația de unire cu Biserica Romei cu condiția acordării privilegiilor promise, afirmă autorul în continuare. După moartea lui Atanasie Anghel din 1713 s-a mutat reședința de la Alba Iulia în cetatea Făgărașului (cu domeniul Gherlei) pentru Ioan Giurgiu Pataki. Făgărașul s-a dovedit impropriu ca centru episcopal și episcopul a locuit la Sâmbăta de Jos până la episcopul Ion Inochentie Micu Klein (din 1728), care din 1737 s-a mutat în castelul Blajului. A asaltat Curtea de la Viena cu petiții și memorii pentru drepturile poporului român din Transilvania, fiind considerat fondatorul mișcării politice. Acestea i-au grăbit plecarea din Transilvania, fiind chemat în 1744 la Viena unde i se aduceau 82 de acuzații. A refuzat să răspundă și a plecat la Roma, unde va rămâne toată viața (moare în 1768) și de unde i se forțează demisia pe care și-o dă în 1751. A fost numit episcop Petru Pavel Aron care a reușit să deschidă școlile Blajului (în 1754) și a înființat prima tipografie. După moartea lui în 1764 i-au urmat Atanasie Rednic (până în 1772), care s-a evidențiat prin multele vizite canonice efectuate, și Grigore Maior (1772-1782) care a creat fundația de pâine pentru studenții săraci. A urmat lunga păstorire a lui Ioan Bob (1782-1830), care s-a remarcat prin semnarea cu episcopul Gherasim Adamovici de la Sibiu a petiției cunoscute în istorie ca *Supplex Libellus Valachorum* din 1791. Urmează controversatul Ioan Lemeni (1832-1850), angrenat în conflictul profesorilor blăjeni ca Simeon Crainic, Simion Bărnăuțiu, Demetriu Boer, Grigore Moldvai și Nicolae Marcu, precum și atitudinea sa din timpul revoluției de la 1848-1849. Cu toate acestea a semnat două memorii, în 1834 și 1842, cu episcopul Moga prin care cereau egalitatea românilor cu celelalte națiuni recepte din Transilvania. Iar în 1842 elita greco-catolică din Blaj a protestat împotriva Dietei de la Cluj care voia să impună limba maghiară în administrație, justiție și în școlile unite și ortodoxe. A fost ridicată episcopia din Blaj la rangul de mitropolie fiind numiți succesiv Alexandru Sterca Șuluțiu (1850-1867), Ioan Vancea de Buteasa (1868-1892), Victor Mihali de Apșa (1893-1918), Vasile Suci (1919-1935), Alexandru Nicolescu (1935-1941) și ultimul Ioan Suci (1946-1948), mort în temniță, numit ca administrator apostolic fiindcă Alexandru Rusu, ales în 1946, nu a fost recunoscut. Următorul capitol, intitulat *Biserica Greco-Catolică și contactele românilor cu Occidentul*, surprinde accesul românilor la universitățile din Europa. Unirea a adus astfel cel mai mare beneficiu românilor, a devenit „poarta de acces a spiritului occidental”, iar Eugen Lovinescu remarcă importanța culturală a unirii și arată că *prin contactul cu însăși obârșia neamului nostru, cu Roma, ni s-a întărit*

conștiința națională. După un larg material arhivistic analizat, autorul stabilește, după îndelungate cercetări, fenomenul acesta și prezența românilor în câteva centre universitare europene de mare importanță, de un substanțial folos ce se vor ocupa de cultura neamului românesc. Tot așa deschiderea școlilor Blajului (din 1754) este considerată de autor un semnificativ moment în istoria culturii neamului. Majoritatea preoților uniți sunt creația Seminarului Teologic din Blaj. Intelectualitatea română datorează mult Blajului. Tot așa cum nu putem uita nici de celelalte școli românești, destul de numeroase pe plaiurile mioritice. Nu trebuie uitat, de asemenea, că domeniul Blajului aducea un venit substanțial care era folosit pentru domeniul învățământului. Sunt analizate școlile, prezentate materiile de studiu din fiecare epocă, profesorii, rectorii și rezultatul acestor școli, care au scos peste 3500 de preoți. Un capitol separat este dedicat și *preoților Blajului* în care se pune accentul asupra modului de trăire a celui ce voia să devină preot, fiindcă preoția este o vocație pe care trebuie să o demonstrezi de-a lungul anilor de studiu, prin învățatură, ținută, comportament, în Biserică și în afara ei. Toate școlile au fost desființate în 1948 când regimul comunist le-a dat alte rosturi. De aici încolo urmează lucrarea propriu-zisă cu *listele preoților din arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș pe perioada 1806-1948*. Din lista de abrevieri aflăm modul în care au fost notate toate datele privindu-i pe preoții prezentați, detalii din viața lor, când și-au făcut studiile, unii total necunoscuți istoriografiei actuale. Prin urmare volumul elaborat de istoricul Cornel Sigmirean este un adevărat instrument de lucru pentru cercetători, a cărui valoare se va dovedi în viitor. O muncă asiduă dacă ne gândim la lipsa documentației care în unele cazuri trebuie să fie suplinită de reconstituiri. Un volum masiv care demult își aștepta elaborarea această muncă de arhivă îmbogățind incontestabil cu succes istoriografia românească.

Pr. Gh. Naghi

Cornelia SCHLARB, *Tradition im Wandel. Die evangelisch-lutherischen Gemeinden in Bessarabien 1814-1940*, Köln, Weimar, Wien: Böhlau 2007 (Studia Transylvanica Bd. 35), 669 S.

Die Autorin publizierte bereits nach ihrer Magisterarbeit viele Aufsätze zur bessarabischen Kirchengeschichte und erschloss damit immer weiter ein nicht bearbeitetes Feld. Nach vielen Jahren intensiver Forschung legte sie ihre Dissertation dem Fachbereich Evangelische Theologie der Philipps-Universität Marburg vor, dieses Buch ist nun das Standardwerk zur Entwicklung der evangelischen Kirche Bessarabiens in der russischen und rumänischen Herrschaftszeit. Cornelia Schlarb hat viele neue Quellen erschlossen besonders aus dem Landeskirchlichen Archiv in Hermannstadt/Sibiu, dem Evangelischen Zentralarchiv Berlin, und dem Bundesarchiv Koblenz. Sehr intensiv wertete sie auch die Presse der Deutschen in Bessarabien und Siebenbürgen aus.

Die Arbeit ist in drei Teile gegliedert: Die über hundertjährige Entwicklung der bessarabischen Gemeinden im Russischen Reich wird relativ kurz in 70 Seiten dargestellt. Es folgt auf etwa hundert Seiten der schwierige Prozess der Eingliederung der bessarabischen Gemeinden in die Evangelische Landeskirche A. B. in Siebenbürgen 1920–1926 und danach besonders ausführlich (376 S.) die Entwicklungen im evangelisch-lutherischen Kirchenbezirk Tarutino ab 1927.

Die meisten deutschen Kolonisten waren Lutheraner, Katholiken gab es nur in vier Ortschaften und in Schabo einige aus der Schweiz stammende Reformierte. Das geistige Zentrum der Evangelischen war die 1844 eröffnete Wernerschule in Sarata, die Lehrkräfte für ganz Südrussland ausbildete. Durch die weit verstreuten Kolonien gab es nur eine begrenzte Anzahl von Pfarrern, zumeist erfüllte ein Küsterlehrer sowohl schulische als auch pastorale Aufgaben. Den Abschluss der siebenjährigen Schulzeit bildete die Konfirmation. Der Schulunterricht fand anfangs nur in deutscher Sprache statt, seit der Eingliederung der Kolonisten in die allgemeinen Verwaltungsstrukturen 1871 wurde von staatlicher Seite der Anteil des Unterrichts in russischer Sprache vorgeschrieben. Nach dem Erlass von 1890 mussten zwei Drittel des Unterrichts in Russisch abgehalten werden. Trotz dieses Eingriffs in die autonomen Strukturen waren die Ergebnisse der Gemeindeschulen gut: die Deutschen hatten den geringsten Anteil von Analphabeten in der Bevölkerung Bessarabiens.

In der kurzen Phase der Liberalisierung versuchte 1906 eine Versammlung von Pastoren, Küsterlehrern und Gemeindevertretern in Odessa die paritätische Besetzung der Kreissynoden mit

Laiendelegierten und Amtspersonen juristisch abzusichern, was jedoch nicht gelang. In den russischen Behörden breitete sich eine antideutsche Stimmung aus, die während des Ersten Weltkriegs ihren Höhepunkt erreichte. Einige Deutsche aus Nordbessarabien wurden 1915 wie die Wolhyniendeutschen zwangsumgesiedelt, die Deutschen Südbessarabiens wurden enteignet. Die Übergangsregierung setzte nach der Februarrevolution 1917 die Enteignungsgesetze außer Kraft. Noch bevor die Deutschen ihre Organisationen gefestigt hatten, besetzten rumänische Truppen im Januar 1918 Bessarabien. Durch den Anschluss Bessarabiens an Rumänien im März 1918 wurde der Kontakt der evangelischen Deutschen mit ihren Verwandten in den Tochttersiedlungen im nördlichen Schwarzmeergebiet unmöglich, weil die nun jenseits der undurchlässigen Grenze zur Sowjetukraine lagen.

Der 1. südrussische Propstbezirk existierte nicht mehr und so wurde Anfang der zwanziger Jahre die Struktur für die evangelische Landeskirche in Bessarabien festgelegt: Sie hatte eine eigene Kirchen- und Gottesdienstordnung. Aufgrund des Bukarester Drucks zur Vereinheitlichung begannen Verhandlungen zur Integration in die Evangelische Landeskirche A.B. in Siebenbürgen (ab 1927: Ev. Landeskirche A.B. in Rumänien). Dank der engen Kooperation konnte die Lehrerausbildung an der Wernerschule und der Pflegedienst im Alexander-Asyl in Sarata finanziert werden. Bei der Agrarreform von 1920 war der gesamte Besitz der fünf alten evangelischen Kirchspiele enteignet worden. Das Konsistorium intervenierte so lange, bis 1923 den Pastoren eine Parzelle „Kirchenland“ zugewiesen wurde. Die Lehrer und Küster gingen jedoch leer aus, wodurch sie von den staatlichen Stellen abhängig blieben. Durch die Zentralisierung der regionalen Unterrichtsdirektionen in der Regierungszeit der Nationalliberalen 1922-1926 wurde starker Druck ausgeübt. Die meisten vor 1918 von der Lokalverwaltung (Zemstvo) mitfinanzierten Gemeindeschulen wurden Staatsschulen, obwohl die evangelische Kirche die Trägerschaft reklamierte. Das Gesetz von 1924 garantierte muttersprachlichen Unterricht in den Volksschulen der von Minderheiten bewohnten Gebiete, doch es wurden immer mehr rumänische Lehrer eingestellt. Die von Deutschen bewohnten Orte Bessarabiens lagen zumeist in den so genannten „Kulturzonen“, in denen rumänische Lehrer höhere Gehälter als anderswo erhielten. Der Bestand konfessioneller Elementarschulen fiel von 18,2% (1926/27) auf 2,3% (1934). Unter Aufsicht der Kirchengemeinde verblieb die Wernerschule sowie das Mädchenlyzeum und Knabengymnasium in Tarutino, doch hatten sie fortwährend mit Geldsorgen zu kämpfen. Aus Deutschland bekamen die evangelischen Schulen Bessarabiens in den zwanziger Jahren nur geringe Unterstützung. Erst als 1932 der Lehrer Karl Stumpp, der in Tarutino unterrichtet hatte, Geschäftsführer beim „Volksbund für das Deutschtum im Ausland“/ VDA wurde, wuchsen die Zuschüsse. Doch Stumpp hatte sich vorbehalten, dass die Geldbeträge nur mit seiner Einwilligung ausbezahlt würden und er unterstützte die Personen, die seine rechtsradikale Orientierung teilten. Die Intellektuellen vom sog. „Volksdienst“, der sich Ende 1933/Anfang 1934 zugunsten der nationalsozialistischen „Selbsthilfe“ auflöste, attackierten vor allem den autokratischen Führungsstil von Oberpastor Haase, der bis 1934 Vorsitzender des Volksrates und Senator war. Um den rumänischen Behörden keinen Einblick in die Finanzquellen aus Deutschland zu gewähren, hatte es keine transparente Abrechnung gegeben. Unter den Pastoren, Lehrern und Küstern gab es Unzufriedenheit, weil die Pensionsfrage nicht geklärt war. Nun kam zu den ungelösten internen Problemen der Druck von außen über den Gustav Adolf Verein hinzu, was zur Disziplinarselbstanzeige Haases und 1936 schließlich zum Verlust des Oberpastorenamtes führte. Das Landeskonsistorium leitete 1937 ein weiteres Disziplinarverfahren gegen Haase und andere ein. Enttäuscht über die Machtkämpfe in der Kirche spaltete sich in Tarutino die Evangelisch Reformierte Gemeinde ab. Das Oberdisziplinargericht sprach Haase in einigen Punkten für schuldig, er starb verbittert 1939. Der VDA hielt 1935/36 Subventionen für das konfessionelle Knabengymnasium in Tarutino zurück, um die Lehrer unter Druck zu setzen. Otto Broneske behauptete, dass sie „international eingestellt“ seien und grundsätzlich nur bei Juden einkaufen würden. (S. 510). Broneske stieg vom Gauleiter der kleinen „Selbsthilfe“ zum Vorsitzenden des Volksrates in Bessarabien auf. Die kirchliche Jugendarbeit geriet nicht nur in Bessarabien sondern auch in Siebenbürgen ins Hintertreffen: Die Lutherjungscharen wurden von den Behörden nicht anerkannt und von nationalsozialistischen Gruppen kritisiert. Im Herbst 1940 endete abrupt die 126jährige Geschichte der Deutschen in Bessarabien durch ihre Umsiedlung in die neuen Reichsgaue Danzig-Westpreußen und Warthegau. Cornelia Schlarb schließt ihr interessantes Buch mit einem Ausblick auf die Rolle des „Hilfswerks für evangelische Umsiedler“, das sich nach 1945

erfolgreich dafür einsetzte, dass möglichst viele Deutsche aus Bessarabien eine Zuzugsgenehmigung für Württemberg erhielten.

Mariana Hausleitner

Gheorghe IANCU, *Justiție românească în Transilvania (1919)*, Cluj-Napoca, Edit. Ecumenica Press, 2006, 520 p.

Dr. Gheorghe Iancu s-a afirmat prin cărțile și studiile de specialitate ca unul dintre cei mai buni specialiști în istoria contemporană a României, aducând serioase contribuții la reconstituirea condițiilor interne și internaționale în care s-au desfășurat marile realizări ale anului 1918: Unirea Transilvaniei cu România, interpretarea corectă a impactului produs de Armistițiul de la Belgrad asupra procesului constituirii statului național român unitar, rolul Consiliului Dirigent în consolidarea acestuia, problema minorităților etnice din România reflectată în documentele Societății Națiunilor (1923-1932), aspecte din evoluția economică, social-politică, culturală și de învățământ a societății românești și a naționalităților în perioada interbelică. Cercetător competent și minuțios, dr. Gheorghe Iancu s-a remarcat și în editarea, în colaborare, a valoroasei *Corespondențe Valeriu Braniște, Istoria României. Transilvania*, vol. II (1867-1947), *Bibliografia istorică a României* vol. I-IV-VIII, *Colectivizarea agriculturii în România*.

Un destin bun, dar și perseverența în cercetare l-au ajutat pe specialistul incontestabil în analiza rolului și locului jucat de Consiliul Dirigent din Transilvania între 1918-1920, în prima fază a așezării instituționale a statului român unitar, dr. Gheorghe Iancu, să găsească în anii mai tineri și apoi să regăsească în „a doua sau a treia tinerețe” nu mai puțin de 440 de documente inedite referitoare la instituirea de către acest for executiv local și temporal a justiției românești în Transilvania (1919). Amprenta istoricului de marcă, a profesionistului este puternică pe tot cuprinsul acestei cărți de 520 p., structurată pe un bine documentat Studiu istoric, Notă asupra ediției, Lista instituțiilor juridice din Transilvania trecute sub controlul statului român și datele de preluare a lor, Lista Instituțiilor juridice din Transilvania existente în anul 1921, Documentele, Glosar și *Indice de nume și localități*. Valoarea acestei cărți este și mai mare deoarece preluarea justiției de către români este singurul domeniu în care s-au păstrat toate, sau aproape toate, documentele legate de acest eveniment derulat la răscruce de timpuri și de stabilirea a frontierelor și a noilor structuri de stat în Europa Centrală și Răsăriteană, bine reconstituite și articulate pe plan intern și internațional de autor.

Dr. Gheorghe Iancu delimitează cele trei etape, decembrie 1918-ianuarie 1919, martie-aprilie 1919, mai-iulie 1919, instituite pe teren și determinate de mișcările Armatei Regale Române de la est spre vest, în care prefectii județelor și ai marilor orașe cu drept de municipiu, numiți de Consiliul Dirigent, au preluat administrația de stat din Transilvania etnică, și anume în prima fază au acționat 15, în a doua 5 și în a treia 4. Autoritățile române au acționat în virtutea Hotărârii de Unire de la Alba Iulia, sancționată de Decretul-lege de recunoaștere a acesteia, iar în preluarea aparatului de justiție s-a elaborat Ordonanța 121, aplicată prin ordinul circular din 8 februarie 1919, semnat de Aurel Lazăr, în care se stipulau procedurile de urmat în cazul judecătorilor: „Vă rog ca fără amânare să convocați pe toți judecătorii, notarii și funcționarii subalterni ai judecătorilor, în ședință, veți comunica celor prezenți preluarea oficiului ... Veți accentua, în special de la început că scopul și dorința Consiliului Dirigent sunt ca trecerea justiției sub imperiu român să se înfăptuiască pe lângă respectarea libertăților naționale, fără orișice jignire a interesului publicului ce caută ajutorul justiției și fără deteriorarea decorului oficios și a independenței morale și materiale a corpului judecătoresc, a funcționarilor justiției și a corpului avocaților” (p. 27).

Ordonanța 121 viza judecătorii, procurorii, notarii publici, avocații, iar jurământul de credință urma să fie depus față de regele Ferdinand I și statul român.

Juriștii maghiari, evrei, o vreme și cei șvabi, dirijați de Apáthy István, comisarul guvernamental de la Cluj, care n-a recunoscut hotărârile de la Alba Iulia și în 22 decembrie a făcut o contrademonstrație prin adunarea și concentrarea în acest oraș a peste 44.000 de maghiari, ce s-au

pronunțat pentru rămânerea Transilvaniei în Ungaria, au acționat în speranța că guvernul ungar va reuși să păstreze pentru sine această „perla” a Coroanei Sfântului Ștefan, dar și în virtutea unor prevederi ale Convențiilor de la Haga din 1899 și 1907, ratificate și de parlamentul României, și ale Armistițiului de la Belgrad.

Analizând articolele 43 și 45 ale Convenției de la Haga, în original francez și traducere română, dr. Gheorghe Iancu demonstrează că argumentele maghiare erau șubrede și nu stăteau în picioare în fața studierii mai aprofundate a textelor. Puterea legală trecea în mâinile ocupantului care respecta legile în vigoare din țara în cauză, cu excepția cazurilor de „împiedecare absolută” și doar „pe cât era posibil” și compatibil cu restabilirea, asigurarea ordinii și vieții publice. Întrucât juriștii maghiari, evrei, șvabi au împiedicat activitatea din domeniul justiției și s-au opus trecerii puterii în mâna autorității române de stat, aceasta a fost îndreptățită să abroge vechile legi și autorități, să le schimbe în interesul asigurării bunului mers al vieții cotidiene, pentru rezolvarea numeroaselor procese civile și penale rămase în suspensie și pentru păstrarea liniștii și a ordinii publice în noile condiții și raporturi de forțe. Prevederea că era interzisă constrângerea unei populații a unui teritoriu ocupat să depună jurământ unei puteri inamice nu era nici ea valabilă și nu justifica boicotul maghiar, întrucât statul român n-a solicitat jurământ de fidelitate de la întreaga populație neromână, ci doar de la funcționarii și magistrații publici, pe care-i plătea el și „în care trebuia să aibă încredere deplină” (p. 31-33).

În multe cazuri, refuzul magistraților unguri de a preda judecătoriile a impus folosirea simbolică a forței jandarmilor, ofițerilor și soldaților din Armata Regală Română, iar în altele chiar unii juriști unguri ce s-au opus inițial autorității române de stat și s-au răzgândit, au cerut acest lucru, pentru a se justifica în cazul revenirii guvernului Ungariei și în fața propriilor conaționali, gata să-i înfierzeze ca trădători dacă predau clădirea tribunalelor regelui și statului român. Astfel, judecătorul Bérczy Géza de la Judecătoria din Sebeș i-a cerut lui Nicolae Lazăr să vină cu 2 ofițeri, în care caz îi va preda instituția. Lucrurile s-au întâmplat conform înțelegerii prealabile, clădirea a fost predată, dar nici Bérczy Géza, nici ceilalți salariați maghiari nu au depus jurământ regelui și statului român, cu excepția unui executor (p. 38).

Printre cele 440 de documente apar unele cazuri rare și bizare, dar semnificative pentru complexitatea situației și a mentalităților celor implicați în tăierea „nodului gordian”, al acestei complicate problematice ce reflectă înlocuirea lumii și ordinii vechi, stabilite de săbii cuceritoare, cu lumea nouă a mulțimilor majoritare devenite națiuni dinamice și moderne, ce doreau să distrugă stăpânirile străine și să-și făurească destinele în cadrele unor state naționale proprii. Notarul român Ioan Mureșan a fost numit în prealabil șeful Judecătoriei de ocol din Beclean, dar în 28 martie 1919 s-a răzgândit „și nu depune promisiunea solemnă”, explicându-i lui Ioan Cherecheș că încă în trecut, pentru a satisface familia soției lui, maghiară de confesiune calvină, și-a părăsit confesiunea română și s-a făcut el însuși calvin. Doar după ce a intrat armata română în Dej și vremurile s-au întors în favoarea românilor, s-a lepădat de calvinism, dar nu îndrăznește să facă niciun alt pas înainte deoarece depunerea jurământului în fața regelui și a statului român i-ar pune în pericol liniștea, siguranța și chiar existența familiei (p. 36).

În pofida boicotului maghiar, instituțiile au fost preluate și o parte a juriștilor maghiari au depus jurământul cerut, în condițiile date și fixate, uneori în comun. În secuime, unde s-a manevrat pentru „autodeterminare wilsoniană a secuilor”, formarea unei republici ardelenne sau secuiești, boicotul a fost intens și instituțiile juridice au fost preluate de organele de resort din Brașov. Alți juriști maghiari au replicat că ei știau în 1919 că Oradea și Bihorul vor rămânea Ungariei, deoarece așa a stabilit Conferința de Pace, fapt ce nu s-a adeverit la 4 iunie 1920. În teritoriile unite cu România, funcționau, la 1918, 1272 posturi de magistrați inamovabili și 478 stagiari, fără să se cunoască numărul avocaților, iar în 1921 în Ungaria s-au mutat 845 de magistrați și avocați plecați din România (p. 79).

Întrucât dr. Gheorghe Iancu nu lasă niciodată lucrurile „în coadă de pește”, urmărește și cazul celor 71 juriști cetățeni maghiari care la 29 decembrie 1923 s-au adresat Tribunalului mixt româno-maghiar de la Paris, pentru a-și primi pensiile sau despăgubiri bănești, deși în 1919 au refuzat să depună jurământ României, fiind îndepărtați din funcții, după cum era și normal să fie din punctul de vedere al legislației române. În 1934 Tribunalul Arbitral s-a declarat incompetent să judece cererile respective, pe motiv că nu erau compatibile cu dispozițiile Tratatului de la Trianon (p. 81). Statul

român, ca stat succesor al Austro-Ungariei, s-a dovedit generos în 1929, modificând Legea pensiilor elaborată în 1925 de liberali, în 1929, când național-țărăniștii au dispus ca aceia care au rămas cetățeni români și n-au depus jurământul față de rege și de statul român, dar au servit în aparatul de justiție și de stat înainte de 1918, să-și primească pensiile cuvenite (p. 75).

Această carte, alături de celelalte menționate anterior, întărește prestigiul științific și profesional al autorului și contribuie la dezvoltarea istoriografiei contemporane românești prin judecățile de valoare, concluziile formulate și, nu în ultimul rând, prin înlăturarea unor vechi fetișuri ce au circulat nepermis de mult, fără nicio acoperire obiectivă, în cărțile și studiile mai vechi de așa-zisă „specialitate”.

Dumitru Suciu

György DALOS, 1956. *Der Aufstand in Ungarn*, München, Verlag C.H. Beck 2006. 247 S.

Der ungarische Historiker und Schriftsteller György Dalos untersucht minutiös die Vorgeschichte, den Verlauf und die Folgen des revolutionären Aufbruchs in Ungarn. Er hat dazu Archivmaterialien des Auswärtigen Amtes der Bundesrepublik Deutschland und viele ungarische sowie russische Publikationen ausgewertet. Er wurde 1943 in Budapest geboren und studierte von 1962 bis 1967 an der Moskauer Universität Geschichte. Er gehörte seit den 1970er Jahren zu den liberalen Dissidenten und konnte in Ungarn nur in der Samisdat-Zeitschrift „Beszélő“ publizieren. In Deutschland erschienen seit 1979 seine Essays, Romane und Sachbücher regelmäßig. Seit der Wende ist er in Ungarn ein angesehener Autor, zwischen 1995 und 1999 leitete er das „Haus Ungarn“ in Berlin.

In „1956. Der Aufstand in Ungarn“ schildert Dalos eingangs, wie sich seine Einschätzung der Ereignisse mehrmals änderten: in den 1960er Jahren verdamnte er sie als Konterrevolution, durch Vorträge in der Budapester „Fliegenden Universität“ (sie tagte inoffiziell in wechselnden Privatwohnungen) und Informationen aus der Exilpresse wurde ihm die Tragweite dieses Volksaufstandes klar. 1978 erschien der Gedenkband für István Bibó, an dem sich erstmals gemeinsam mit Dissidenten andere Intellektuelle beteiligten. Seit 1988 begann auch innerhalb der Einheitspartei USAP ein Umdenken und daher konnte im Juni 1989 ein Ehrenbegräbnis der 1958 hingerichteten Regierungsmitglieder stattfinden.

György Dalos beschreibt in seinem Buch, wie auch der Aufbruch am 6. Oktober 1956 mit einer Rehabilitierung begann: damals erhielten einige Opfer von Schauprozessen des Jahres 1949 ein ordentliches Begräbnis unter ihnen der ehemalige Innenminister László Rajk. Nach Stalins Tod hatte es keine tief greifenden Veränderungen gegeben, da Mátyás Rákosi seit 1945 die Geschicke des Landes bestimmte und keine Fehler zugeben wollte. Zwar hatte der neu gewählte Ministerpräsident Imre Nagy im Juli 1953 eine Amnestie für politische Gefangene, die Schließung der Internierungslager und die Auflösung der funktionsunfähigen Kollektivwirtschaften verkündet, 1955 war er jedoch durch einen Stalinisten ersetzt worden. Dalos betont, dass Nagy bei den reformwilligen Parteimitgliedern als Hoffnungsträger galt und daher im Oktober 1956 erneut Ministerpräsident wurde. Die Unruhe war seit Juli 1956 gewachsen, weil Rákosi nicht durch einen Reformen, sondern von dem Stalinisten Ernő Gerő abgelöst worden war. Die kritischen Intellektuellen sammelten sich außerhalb der Partei im Petöfi-Kreis. Die Auslöser des Aufbruchs im Herbst 1956 waren Budapester Studenten, die eine Kundgebung vor der polnischen Botschaft organisierten, als Zeichen der Solidarität mit den Polen, die trotz des Drucks aus Moskau eine neue Führung gewählt hatten. Zu der Demonstration am 23. Oktober kamen so viele Menschen, dass die Organisatoren keinerlei Einfluss mehr auf sie hatten. Die Demonstranten zertrümmerten das Stalin-Denkmal und belagerten das Rundfunkgebäude. Nur für kurze Zeit wirkte Nagys Ansprache von einem Fenster des Parlamentgebäudes. Die Sprecher des Rundfunks weigerten sich, einen Forderungskatalog zu verlesen, der auch den Abzug der Roten Armee aus Ungarn beinhaltete. Einige Demonstranten stürmten das von der Geheimpolizei ÁVH bewachte Gebäude. Dort fielen die ersten Schüsse und es gab Tote auf beiden Seiten. Dalos betont, dass die Entscheidung zur Intervention der sowjetischen Panzer nicht wegen dieser Toten erfolgte, denn die sowjetischen Berater hatten sie schon zuvor

angefordert. Überrascht wurden die Berater vom bewaffneten Widerstand der Aufständischen und Nagys Eintreten für eine Erweiterung der Regierung durch nichtkommunistische Minister. Nach dem Rückzug der sowjetischen Truppen am 29. Oktober schien eine politische Lösung möglich zu werden. In dem Kapitel „Die kurze Gnadenfrist“ analysiert Dalos die weitreichenden Veränderungen, die sich in den sechs Tagen ohne sowjetische Truppenpräsenz vollzogen hatten: die Einführung des Mehrparteiensystems und das forsche Auftreten von Kardinal Mindszenty, der sofort nach seiner Haftentlassung das Vermögen der Kirche zurückforderte. Unter den zehntausend Gefangenen, die von Demonstranten befreit worden waren, gab es einige Träger des Horthy-Regimes, doch die mischten sich kaum in das politische Geschehen ein. Dalos hebt hervor, dass die Arbeiter in den Betrieben begannen eine Selbstverwaltung aufzubauen. Die neue Führung der USAP um János Kádár hatte einen sehr geringen Einfluss bis sie erneut von sowjetischen Panzern gestützt wurde. Dalos merkt an, dass die zweite sowjetische Intervention durch den Einmarsch von Einheiten Israels, Frankreichs und Großbritanniens in Ägypten begünstigt wurde, welche die Verstaatlichung des Suez-Kanals rückgängig machen wollten. Nun wurde den Ungarn deutlich, dass sie falsche Vorstellungen vom Westen hatten. Dalos schildert eingehend die Repression: Aufgrund des bewaffneten Widerstandes gab es 1.800 Tote und 11.513 Verwundete. Oft schossen die Panzer in Wohnhäuser, in denen sie bewaffnete Gegner vermuteten. Der Zentrale Arbeiterrat von Groß-Budapest wollte die sowjetischen Truppen durch einen Generalstreik zum Rückzug zu zwingen. Nach zwei Wochen musste der Streik beendet werden. Bald darauf wurden alle Streikführer zu langjährigen Gefängnisstrafen verurteilt. In der angefügten Zeittafel sind etwa 35.000 Verurteilungen und 300 Todesurteile vermerkt. Unter den Hingerichteten war der deutsche 17jährige Dreherlehrling Péter Mansfeld. Durch die gut lesbare Darstellung und die 16 sehr prägnanten Fotos von Erich Lessing erhält man ein sehr authentisches Bild von jener Zeit.

Mariana Hausleitner